

JAKOB BLEES

ESTLANDS-
SVENSKARNAS
HISTORIA

STOCKHOLM

P. A. Norstedt & Söners
Förlag

275

ESTLANDS-
SVENSKARNAS
HISTORIA

I KORTA DRAG

av

*Jakob Blee*s

MED EN KARTA

STOCKHOLM

P. A. Norstedt & Söners
Förlag

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU

U 3548942x

STOCKHOLM 1924

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

233863

ESTLANDSSVENSKARNAS HISTORIA
I KORTA DRAG.

*Tiden under det danska väldet, de tyska
biskoparna och svärdsriddarorden.*

Svenskarna hava bott på Estlands kuster och öar sedan urminnes tider. Numera veta vi icke med visshet, när de först kommo hit. Deras bosättning på öarna och utmed kusterna på fastlandet visar, att de kommit utifrån havet eller möjligen av ett annat folk i öster blivit trängda från sina boplatser längre in i landet ut mot kusterna. Somliga hålla för troligt, att de ursprungligen voro en kvarbliven avdelning av den skandinaviska folkstammen, som österifrån invandrade till Sverige och Norge. Andra vilja i dem se ättlingarna till någon gren av de gamla goterna. Visst är det sant, att estlandssvenskarnas språk innehåller ord, som äro av gammalt, mycket gammalt ursprung och röja högre ålder än till och med den gamla isländskan. Och även några ortnamn synas erinra om, att de gamla nordiska gudarna blivit dyrkade bland dem. Sannolikast synes det dock vara, att de slagit sig ner här

under vikingatiden, då svenskar och andra skandinaver även besatte och befolkade flera stora öar och kuststräckor i västra Europa. De gamla berättelserna från denna tid förtälja om vikingafärder, som svenskarna gjorde till Estland, och omnämna uttryckligen erövringar här.

Något svenskt välde med större omfång och varaktighet upprättades likväl icke under denna tid i Estland. I början av 1200-talet kom danske konungen Valdemar II till Estland och erövrade en stor del av landet i västra och nordvästra kusttrakterna. Vid samma tid intogo de tyska biskoparna och riddarna de sydliga och östliga delarna av Estland och trängde upp mot de nordvästliga trakterna. Dessa erövringar sades blivit företagna för att omvända hedningarna i landet till den kristna tron. Och även svenskarna hade sålunda övergivit sina gamla gudar och antagit kristna läran vid denna tid. På Ormsö byggde danskarna på 1220-talet S:t Olaikyrkan, och under den följande tiden, troligen på 1300-talet, uppfördes på Nuckö S:t Katharina-kyrkan. Troligt är, att svenskarna på fastlandet norr och söder om Hapsal, där det stora biskopsslottet byggdes omkr. år 1240, och även på Ösel och Dagö samt andra orter snart övergingo till kristendomen. På avlägsna, svagt befolkade orter uppfördes kapell. Därom vittna ännu sådana namn som Kappolgjarda (Kapellgärdet) i Spithamn och vid Rikull herrgård (Rickholtz) och andra ställen. På Runö kan man ännu i dag utpeka de platser, där öns första kapell stått.

Svenskarna i Estland kommo i beroende av de tyska biskoparna, härmästarna och Padis Kloster.

De måste betala skatt till dessa herrar efter den taxering, som gjordes av dem. Men skatterna, som bestodo av jordbruksalster, kött och smör samt fisk, voro i början lindriga, och svenskarna behandlades som fria män och i vissa fall efter svensk lag. När biskop Jakob på Ösel år 1294 bekräftade Hapsals stadsrätt, stadgar han uttryckligen svenskarnas rätt att ärva sina hädangångna anförvanter, och denna rätt utsträcktes även till den svenska kvinnan i Estland. Denna biskop och hans efterträdare, delvis också hans företrädare i ämbetet, härskade över Ösel, Moon, Wik på fastlandet, dit Nuckö och Egeland (Sutlep och Rikull) hörde, och hade flera svenska orter inom sitt välde. Den tiden fanns det mycket svenskar på Ösel, hela halvön Svorbe jämte andra större och mindre orter innehades av svenskar. Även Ormsö lydde numer under biskopen på Ösel. Norra Dagö, som fordom var bebott av svenskar, hörde däremot under härmästaren. De viktigaste svenskorterna här voro Röicks och Kertell. Även på Moon funnos svenskar, likaså kring Matsalviken och flera andra ställen söder och norr om Hapsal. Runö kom under biskopen i Kurland och dessa öbors skatter till biskopen fastställas eller bekräftas i ett brev av honom år 1341. Svenskarna i Naiva (Neve), Vipall (Wichterpal), Korkis, Rågöarna, Laydes (Leetse) samt en del byar i Kajal (Kegel) blevo snart skattskyldiga under Padis Kloster, som anlades år 1232 av cisterciensermunkar från Dünamünde. År 1345 sålde abboten Nicolaus vid Padis Kloster Stora Rågö åt Peter Röver, Harald Bodeger, Hindrik Rodolph, Haquin Christiansson och Simon Cle-

ments och deras arvingar att äga och besitta »till evig tid». Köpet avslöts efter svensk rätt. Ännu år 1502 bekräftade Nicolaus' efterträdare på Padis Kloster detta köp till alla delar. Även Laydes (Leetse) såldes åt svenskar och deras arvingar åren 1345 och 1373. Detta köp verkställdes också efter svensk lag, och köparna hette Rotherus, Laurentius, Sigbjörn (Sijghibör), Holmstein, Julben Gollensson, Assmut och Holweter. För övrigt känner man ej till köp, som svenskar avslutit i de forna och de nuvarande svenskorterna under denna tid. Nargö, Wrangelsholm, Ramö kommo under staden Reval.

Estlandssvenskarna levde under dessa århundraden som åkerbrukare och fiskare stilla och obemärkta på sina öar och kuster och läto ej yttervärlden veta, hur de hade det. Nog kunde väl de också ha orsak till klagomål under en tid, då övervåld och råhet mot den obehäpnade befolkningen ute i bygderna voro vanliga företeelser i de flesta länder och särskilt i sådana trakter, där folk av olika härstamning bodde sida vid sida eller rentav uppblandade med varandra. Men till vem skulle de gå med sina klagomål, om de hade skäl därtill? De hade ingen härskare av egen stam, för vilken de kunde utgjuta sin nöd och hoppas på hjälp, och om de klagade inför sina herrar av ett främmande folk, så kunde det lätt hända, att de fingo avslag och deras skriftliga inlagor gjordes otillgängliga för samtid och eftervärld.

På 1500-talet inträffade stora förändringar i Estland och dessa medförde även för Estlands svenska invånare ett nytt tidevarv. De moskovitiska här-

skarorna trängde på i öster och inföllo i Estland med härjningar och plundringar, varhelst de drogo fram. Den tyska svärdsriddarorden, som i förening med biskoparna härskat över landet i över 300 år, mäktade icke motstå trycket från de moskovitiska hoparna. Den gav spelet förlorat och erbjöd grannländerna Polen, Danmark och Sverige att komma och rädda, vad som räddas kunde undan moskoviterna.

Tiden under det svenska väldet.

1561—1721.

Redan under Gustav Vasas sista levnadsår kommo deputationer från Estland till Stockholm och ville inleda underhandlingar om hjälp från Sverige i striden mot Ryssland. Den gamle kungen betänkte sig och var ej sinnad att ge sig in i ett farligt spel. Då Erik XIV tillträdde regeringen efter sin fader, framställdes ånyo förslag om svensk hjälp. Både ordensmästaren Gotthard von Kettler och staden Reval hade kvar sina beskickningar i Stockholm. Ordensmästaren fick avslag och blev sedan polsk vasall och Sveriges fiende, staden Reval gav sig efter någon tids underhandlingar under Sverige. År 1561 ställde sig Reval och landsdelarna Harrien och Wirland under Sveriges herradöme. Den 4 juni det året mottogo konung Eriks ombud Klas Kristersson Horn, Hans Larsson och Herman Bruser lydedseden av råd och borgerskap i Reval samt ridderskapet i de två landsdelarna. Kort

därefter intogs även slottet i Reval av svenskarna. Slotten i Hapsal och Leal intogos år 1563.

Därmed hade de allra flesta av de nuvarande estlandssvenskarnas boningsorter bytt herrar. Under år 1566 gick svenske guvernören i Reval Henrik Klasson Horn över till Ösel och intog här Arensburg. Men motgångarna hade redan börjat förut och småkriget rasade. Fienden här var polackerna, som efter en seger över svenskarna vid Runafer i Wik rövade, plundrade och brände i Wik och Harrien ända fram till Reval. Svenskorterna utmed kusten blevo heller icke skonade. Ännu gå sägner om fiendens framfart och ödeläggelse i Vipall och på Rågöarna. Sannolikt äro sådana sumptrakter som Sändor (blötvallsvidder) på östra gränsen av Rikullvelde, Drave (mosse) strax intill och andra stora mossar och blötvallsvidder minnen från dessa och senare orostider, då skogarna brändes och marken tog ny form.

Då konung Erik 1568 störtades och efterträddes av sin broder Johan på Sveriges tron, blev det fred med Polen, men i stället kom det till krig mellan Sverige och tsar Ivan den förskräcklige i Ryssland. Tsaren och hans vasall hertig Magnus i Livland bröto in i landet med stora härmassor och togo flera fästningar och platser från svenskarna. Trots lysande tapperhet måste till och med Henrik Klasson Horn, Klas Åkesson Tott dra sig tillbaka, och Pontus de la Gardie, som även uppträdde här, kunde ej heller mycket uträtta, de hade alla för litet folk att sätta mot moskoviternas stora massor. År 1575 föll Pernau i fiendens händer, under vintern 1576 föllo även slotten Leal, Lode och Hapsal och

i början av följande år gick en oräknelig här av moskoviter och folk under tsarens vasaller fram mot Reval. Staden försvarades med yttersta tap- perhet av Henrik Klasson Horn och hans son Karl Henriksson och blev räddad. Sommaren 1581 lyc- kades Karl Henriksson Horn tillsammans med Pontus de la Gardie återerövra Lode, Fickel, Leal och Hapsal, och året förut hade svenskarna åter- tagit Padis Kloster. Särskilt utmärkte sig den tappre Pontus de la Gardie vid ryssarnas tillbaka- drivande från Estland.

Under de år, ryssarna innehade dessa slott, sökte de reparera dem men gjorde det mycket dåligt. År 1586 inrapporterar svenske kommandanten på Hap- sals hus, Morits Grip, att ryssarna byggt och mu- rat där med lera och ej med kalk, varför det föll sönder igen. Nästan alla våningar i det stora slottet voro taklösa och vallarna voro nedrasade. Han ber konungen att, om slottet ånyo skall befästas, få dit svenska och finländska knektar med tillräcklig pro- viant. Bönderna kring Hapsal, vilka till största delen voro estlandssvenskar under denna tid, voro obemedlade och hade »eljest med åker och äng och deras eget arbete nog till att beställa». Han finner det alldeles nödvändigt för övrigt att bönderna bli förskonade så mycket som möjligt för att hemma- nen, som lidit så mycket under de ständigt åter- kommande och ödeläggande krigen, måtte kunna bli uppbyggda igen.

Denna den svenska kommandantens omtanke om bönderna i dessa trakter är både vacker och väl- grundad. Men den visar på samma gång, att för- fäderna till våra estlandssvenskar fingo lida mycket

i dessa svåra tider. Under de följande åren flyttade sig krigshändelserna mera österut och estlandssvenskarna fingo det drägligare på sina kuster och öar. Blott på Ösel var det och förblev i lång tid framåt oroligt, emedan denna ö utgjorde ett viktigt stridsäpple mellan Sverige och Danmark.

Estlandssvenskarna blevo, alltefter som de på de olika orterna kommo under Sveriges välde, svenska kronobönder och måste därför utgöra sin skatt till svenska konungens fogdar och uppbördsmän. Dessa voro dels sådana, som kommo hit från Sverige, dels infödda män av den gamla danska och tyska adeln samt borgerskapet i Estland. Under Erik XIV:s, Johan III:s och Sigismunds tid blev det ej någon ro och stadga här, emedan de ständiga krigen medförde tillfälliga pålagor, rubbningar och förpliktelser för bönderna. Fogdarna på slotten hade också god möjlighet att vid uppbörderna skosig själva och låta den svenska bondestammen få bära alltför tunga bördor.

Dessa misshälligheter blevo beivrade först, när Karl IX, bondekonungen framför andra, fattade spiran. Redan året efter sin tronbestigning kom han över till Reval och undersökte ställningen i Estlands bygder. Samma år, 1600, utfärdade han d. 15 aug. sitt första svenska kungliga skyddsbrev för svenskarna i Estland. Det var för bönderna under Padis Kloster. Han framhåller i detta brev, att uppbörderna av kronotiondena verkställdes på ett oriktigt sätt och fogdarna togo av bönderna efter som de tyckte, fastän kronan ofta nog fick den minsta delen av dessa uppbörder. Nu föreskriver han därför, vad bönderna årligen hade att betala

till kronan i penningar, säd, husdjur, ägg och smör, foder, ved och dagsverken. Kubjase (befallningsmännen) hade att mottaga och vidare befordra dessa skatter. Härutöver fick ingen pålägga bönderna några utskylder, och om det hände, att bönderna fingo bidra till det svenska krigsfolkets underhåll, så skulle dessa utlagor eller värdet av dem dragas av från det årliga kronotiodet. De svenska bönderna i Vipall, som det här gäller, voro fria svenska kronobönder. Den 2 sept. 1600 utfärdade Karl ett liknande skyddsbrev för svenskarna på Ormsö, Nuckö, Odinsholm och i Egeland (Rikull och Sutlep), där likaledes »fast orättvisligen» plägade tillgå vid uppbörderna. Odinsholms invånare måste bland annat erlägga skatt i fisk. Befallningsmännen, fogdarna och andra tjänstemän få sträng tillsägelse att härutöver icke pålägga bönderna några utskylder. Den 9 juni 1601 fick Stora Rågö sina kronoutskylder bestämda och fastställda av Karl IX. Den 25 maj 1601 fingo svenskarna i Röicks och Kertell på Dagö sina gamla privilegier från härmästartiden stadfästa och sina kronoutskylder bestämda. Också detta konungabrev utfärdades från Reval.

Dessa och följande skyddsbrev från Sveriges kungar ha för estlandssvenskarna varit av oskattbart värde och ända till inpå förra århundradet värnat dem mot godtycke och utpressningar från godsägarnas sida, om än deras kraft och verkan på de flesta orter småningom gjordes omintet.

Redan under de föregående kungarnas tid började en del orter i Estland bortlämnas som län. Sålunda erhöll Hans von Spengel år 1575 Naiva (Neve)

som län. Denna socken var den tiden till största delen bebodd av svenskar. År 1588 erhöll Berendt Gröningen byarna Vipall, Engis och Vilevall, och Stora Wrangelsholm, som också förr i tiden var bebodd av svenskar, tillhörde år 1586 Hans Tuwe. Och under Karl IX:s tid bortlämnades som pant eller förläning åt löjtnant Robert von Woldeck byarna Rikull, Höbring, Paj och Älbicken i Rikullvelde år 1604. Gustav II Adolf stadfäste denna förläning år 1614. Bergsby gavs år 1610 i förläning åt kapten Gert von Euchten vid Padis Kloster. Roslep förpantades år 1605 åt ryttmästaren Engelbrecht von Tiesenhusen. Även dessa byar ligga i Rikullvelde. Dilhet (Digerslätt) ägdes av greve J. Fr. von Mansfeldt, som år 1606 överlämnade byn åt Göran Pattkulls änka Gertrud. Bärkjas (Birkas) förlänades år 1606 åt Kristian Ahlfeldt, Enby 1604 åt fänrik Magnus Brummer. De flesta av de andra byarna inom Nuckö och Sutlepelvelde hörde denna tid ännu under Hapsals slott. Dit hörde även Spithamn i Rikullvelde och Odinsholm. Ormsö hörde efter erövringen under Sveriges krona, men år 1604 bildade fänrik Magnus Brummer en större gård av Bussby, som i den följande tiden växte ut och under namnet Magnushov till slut omfattade hela ön. Vid Söderby var denna tid överste Anders Linnarson, som 1604 bortpantade denna by jämte Norrby och Borrby åt ryttaren Claus Kurssell.

Under Gustav II Adolfs tid, då de stora krigen slukade både folk och pengar, bekräftades de förra förläningarna till stor del och nya gjordes. Därjämte överlämnades år 1620 åt Jakob de la Gardie

Hapsals slott och alla byar och gårdar, som hittills hört under slottet. Denne magnats län omfattade inom kort Nuckö, Sutlep, Rikull, Odinsholm, nästan hela Ormsö, hela Dagö jämte andra orter. Samma år, 1620, kom Vipall under guvernören Gabriel Oxenstierna. Stora Rågö såldes 1622 jämte hela Padis Kloster åt Thomas von Ramm, Lilla Rågö hade förut hört under godset Kajal (Kegel) men avskildes därifrån år 1628 och såldes även åt Thomas von Ramm. Bönderna i Laydes hade ursprungligen köpt sina ställen, sedan blivit förvandlade till svenska kronobönder men suckade år 1627 under länsherren Erik Wartman, som i stället för 6 tunnor råg och 6 tunnor korn årlig skatt till kronan nu pålade dem 16 tunnor råg och 16 tunnor korn årligen. De ha redan nu nästan blivit gjorda till livegna.

De svenska guvernörerna förlånade eller sålde i sin tur delar av sina stora län åt infödda män, och det var särskilt dessa, som ökade skatterna och arbetsdagarna. De byar, som överlämnades åt officerare för penninglån eller gjorda tjänster i kriget, skulle icke ägas av officerarna. Dessa hade endast rätt att av bönderna uppbära de förut fastställda kronotiondena och ingenting mer. Men av byarna, som officerarna och länsinnehavarna erhållit, bildades på 1600-talet boställen för dem själva. Dessa utvidgades tid efter annan på bondbyarnas grund och uppslukade dem gård efter gård, by efter by. Samtidigt ålades de svenska bönderna, i strid mot de kungliga skyddsbreven, arbetsdagar vid herrgårdarna. Det arbete, som bönderna hade gjort frivilligt förut, övergick till skyldighet för dem.

Snart nog började läntagarna betrakta sig själva som ägare till godsen och därmed även till de byar, som hörde till området.

De svenska bönderna i Estland kunde icke finna sig i sådana orättvisor, alldenstund de även utsattes för godsägarnas omilda straffåtgärder. De klagade sin nöd för Gustav II Adolf, och han förbjöd adeln och de svenska riksämbetsmännen i landet att pålägga bönderna nya arbetsbördor och skatter utöver de, som hans fader Karl IX hade fastställt. Och år 1629 hotade konungen att beröva adeln alla dess privilegier, om den understod sig att tvinga de svenska bönderna att arbeta utan lön vid godsen och förvandla dem till livegna. De skulle behandlas som bönderna i Sverige och icke annorlunda.

Estlandssvenskarnas historia kännetecknas huvudsakligen av dessa oupphörligt återkommande strider. De härstammade från ett folk, som aktade friheten, den personliga friheten, högre än makt och rikedom, men under de förhållanden, som härskade i deras urgamla bygder, sågo de sig undertryckas och göras till viljelösa trälar. De gingo till kungs och fingo ett gott kungsord för sin rätt och sin frihet, men ändå gled hela utvecklingen hän mot en mörk och förnedrande träldom. De begärde att länsinnehavarna, godsägarna, skulle rätta sig efter befallningarna i kungabreven och behandla dem efter svensk lag, deras begäran blev utan påföljd.

Bönderna på Stora Rågö blevo överfallna med hugg och slag av fogdarna vid Padis Kloster, då de ej ville åtaga sig större utskylder och mera arbete, än kungabreven bestämde, samt hotade att fördrivas

från ön. De klagade sin nöd på högre ort, och drottning Kristina utfärdade 1638 ett skyddsbrev för dem med sträng tillsägelse, att ägaren av Padis Kloster ej på något sätt fick ofreda dem eller behandla dem som trälar. Lag och rätt, ej godtycke och våld fick avgöra mellan bönderna och godsägarna. Det oaktat fortfor ägaren att behandla bönderna på Stora Rågö godtyckligt och omilt, och drottningen förvånar sig över, att han ej lyder kunglig befallning. Bönderna inom socknarna Ormsö och Nuckö, där numer flera gods hade uppstått, klagade över, att de genom de »oändliga dagswärken utplågade blifwa ock uti grund förderfwade», och bedja om skydd. År 1650 utfärdade drottning Kristina sitt skyddsbrev, som fick stor betydelse för framtiden. Däri stadgas storleken av skatter och utskylder, som bönderna inom dessa kommuner skulle erlägga, och något utöver dessa utskylder fick icke åläggas bönderna. Egeland, som omfattade Sutlep- och Rikullveldena, var med inbegripet. På Dagö och övriga svenskorter höjdes likadana klagomål från böndernas sida, och överallt grundade de sig på samma orsaker. Runö kom först år 1645 under Sveriges spira. Under senare hälften av 1600-talet hade godsen och underlydande bönder på somliga håll bytt ägare mer än en gång, och med djupt vemod sågo de svenska bönderna i Estland, huru deras frihet och självständighet kringskuros och förbyttes i förnedring och slaveri. De svenska kungabreven och guvernörernas ingripande kunde ej hejda utvecklingen. Blott på Stora Rågö och delvis Odinsholm lyckades de i någon mån bevara sitt urgamla arv.

Stridigheterna och likaså klagomålen fortforo. Ett nytt skede i estlandssvenskarnas historia bildar Karl XI:s skyddsbrev av den 30 sept. 1685 för bönderna i Nuckö och Egeland samt på Ormsö. Dessa bönders ombud kommo till Stockholm och ingåvo hos konungen klagomål mot riksdrotsen greve Magnus Gabriel de la Gardie och fältmarskalcken greve Otto Wilhelm Königsmark, som pålagt bönderna för stora utskylder. Saken föredrogs i riksrådet, där olika meningar gjorde sig gällande. I beslutet, som fattades, framhölls, att svenskarna här voro fria män och jämställda med frälsebönderna i Sverige. När kronan sålde godsen och bönderna till adeln, var det icke meningen, att de svenska bönderna här skulle förvandlas till »eviga» slavar. Därför skulle godsägaren ej få pålägga dem större arbetskyldighet, än som föreskrefs i drottning Kristinas skyddsbrev av år 1650. Räntan kunde godsägaren däremot få höja och, om bönderna ej voro tillfreds med förhöjningen, skulle godsägaren i laglig ordning kunna uppsäga dem till flyttning från sina gårdar.

Det var denna sista bestämmelse, som för bönderna på många ställen blev så ödesdiger. Från uråldriga tider hade de suttit här trygga och orubbliga på sin egen grund, och under den tyska svärdsriddarordens och biskoparnas tidevarv hade ej ifrågasatts någon flyttning, ty de behandlades efter svensk rätt och likställdes med den härskande klaszens fastighetsägare i landet. Nu däremot hade utvecklingen fått en sådan riktning, att de när som helst kunde drivas bort från sina öar och kuster. Vad hjälpte det, att drottning Kristinas skydds-

brev återopades! Enligt somligas åsikt den tiden hade en godsägare, som köpt byar och gårdar av kronan, oinskränkt makt att göra, vad han ville med sin betalda egendom. Och om det återopade skyddsbrevet någon gång fick gälla som norm för böndernas arbetskyldighet, så hindrade det däremot icke godsägaren att höja räntan i stället, och denna kunde han höja, tills bonden ej mer orkade stå ut därmed utan måste bereda sig på att bli bortdriven, om ock under laga former. Hade Gustav II Adolf och Karl XI kunnat förutse, att följderna av kronans politik härute skulle bli så hårda för estlandssvenskarna, hade de säkerligen träffat andra och vida tryggare anstalter för deras bevarande vid de urgamla besittningarna. Den frihet, som de numer hade kvar, bestod däri, att de kunde dra sin väg från de gårdar och byar, som i århundrade efter århundrade byggts och odlats av deras förfäder ända upp i den grå forntiden.

Under Karl XII:s tid upplevde estlandssvenskarna åter krigets ohyggliga hemsökelse. Vål gav den unge monarken i likhet med alla andra svenska konungar bönderna sitt skydd och sin mäktiga bevågenhet, varom ett kungligt brev från huvudkvarteret i Lais år 1701 för Stora Rågöbönderna bär vittne, men han kunde under sin korta tid i fredliga värv ej ändra utvecklingens riktning. De första krigsåren nådde fienden och eländet ej de svenska bygderna, men efter nederlaget vid Poltava 1709 översvämmade ryssarna hela kustlandet i väster. Många svenska ämbetsmän och enskilda flydde med sina familjer över till Sverige. När Reval 1710 föll i ryssarnas händer, tilltog flyktingsströmmen

västerut ändå mer. Kyrkoherde Laurentius Malm på Ormsö flydde med hustru och barn till Sverige och måste lämna all sin egendom i den »barbariska fiendens» händer, och kyrkoherde Johan Math. Avrelius i S:t Mathias och Kors (Kreutz) flydde, sedan han lidit »övervåld, brand och fängslande» av den råe fienden, hem till Sverige. Under svåra och farliga äventyr företogos dessa flykter. Många av svenskarna råkade också i rysk fångenskap och återkommo sedan aldrig mer.

Till dessa olyckor sällade sig även en förfärlig pest, som härjade våldsamt i de svenska bygderna. I Reval, där under svenska våldets tid en mycket stor del av stadens befolkning var svenskar, bortrycktes under kriget och pesten 1710 och 1711 det stora flertalet av invånarna. Blott något mer än en niondedel överlevde dessa hemsökelser. Inom Nuckö socken, där redan år 1697 över 500 människor dött i en svår hungersnöd, skördades icke mindre än 1,291 människor av pesten år 1710. I byn Höbring utdog hela befolkningen, blott en gosse blev kvar, och i Gambyn överlevde endast en flicka den förfärliga landsplågan. I byn Deback, som låg mellan Pasklep och kyrkan, utdog också hela befolkningen så när som på en liten flicka. På Odinsholm återstodo endast tre män och fyra kvinnor. Och dock uppgick socknens hela folkmängd denna tid knappt till 2,000 personer. Vipall hemsöktes också gruvligt av farsoten. I byn Keibo kvarblev endast en gosse och en flicka. Rågöborna flydde till skogen men överraskades även där av denna fruktansvärda mordängel. I Kertell på Dagö återstodo av omkring 90 familjer endast tre män och

några kvinnor. På Ormsö skördades ett stort antal av befolkningen. Av Runö 293 invånare dogo 213 i pesten på tre månader i slutet av år 1710. I början av 1700-talet uppgick den svenska befolkningen i Estland, Reval och Narva medräknade, till omkring 12,000 personer. Efter den stora pesten 1710 och krigets förödelse kan inte ens hälften ha blivit kvar. Många svenska byar i Sutlepvælde, Naiva (Neve) och Vipall samt annorstädes blevo alldeles öde och intogos sedan av ester.

Ännu berättas på somliga orter om kalmuckerna, som tsaren skickade ut att plundra och ödelägga, hur de med berätt mod slaktade de fredliga människorna. Och många äro de gamla berättelserna om pesten, som i skepnad av en liten gråklädd man eller gosse gick från gård till gård och pekade ut de invånare, som måste dö. När han följde med i båt till Ormsö, Dagö eller Runö, blev han kastad i sjön ibland, men han kom upp igen. Pesten uppträdde även under andra gestalter. En del av de platser, som ännu i dag heta kappolbackan, kappolgjarda, äro begravningsplatser från den tiden.

Under den tid Sverige härskade över Estland, kommo många svenska ämbetsmän och officerare hit och blevo bofasta här. De flesta slöto sig snart till den tyska stadsbefolkningen, andra befryndade sig med godsägarklassen. Alla dessa inflyttade svenskar förlorade inom kort samkänslan med sitt fädernesland och övergåvo sitt modersmål, i många fall redan före den ryska tiden. De estlandssvenska bönderna och fiskarna hade föga eller alls intet stöd av dem för sin gamla svenska kultur och sitt språk. Men från Sverige och även från svensk-

orterna i Finland kommo svenska allmogemän och slogo sig ner bland dem. Troligen härstamma från denna tid sägnerna, som förtälja, från vilka landskap i Sverige och Finland estlandssvenskarna skulle ha invandrat. Sannolikt blevo de nykomna, som ägde högre kultur, tongivande inom de olika svenskbygderna i Estland och satte sin prägel på ortsbefolkningens klädedräkt, seder och bruk. Men dessa inflyttade element ha dock utgjort en obetydlig tillökning i den urgamla svenska folkstammen i Estland.

Bildningen hos den estlandssvenska allmogen tog under svenska tiden sina första stapplande steg liksom i Sverige och Finland under detta tidevarv. I Nuckö inrättades år 1650 en församlingsskola vid klockarbostället och den fortsatte sedan, tidtals med ganska svag verksamhet, även under den ryska tiden. Här meddelades undervisning för de barn, som bereddes för konfirmation. Prosten Hasselblads försök under senare delen av 1600-talet att få till stånd en skola för böndernas barn vid klockargården och en annan vid byn Roslep i Rikullvelde omintetgjordes genom motståndet från herremännen, som ansågo dylika inrättningar överflödiga. Undervisningen meddelades i hemmen av barnens mödrar eller annan person, som kunde läsa. Där sådana ej funnos, måste barnen gå till klockaren eller också till prästen. På Runö fanns i slutet av 1600-talet en lärare vid namn Lexlius, ehuru man dock ej vet, om han höll skola. Här sköttes undervisningen, om än bristfälligt och med långa avbrott, av klockaren och prästen. På Ormsö kunde både gamla och unga ledigt Luthers katekes och,

ungdomen isynnerhet, även läsa i bok vid visitationen, som biskop Jacob Lang i Reval höll där i början av år 1709. Den gamle klockaren Hans Petterson hade dock ingen lön för sitt arbete med undervisningen. Svenska regeringens befallningar att ordna undervisningen i dessa trakter blevo ej åttlydda som sig bort.

Under de sista krigsåren mellan Sverige och Ryssland, då tsaren började bli förvissad om att få behålla Estland, visade ryssarna större skonsamhet mot bönderna i svenskbygderna. Genom freden i Nystad år 1721 upphörde Estland även formellt att vara en del av Sveriges rike. I fredstraktaten utlovar tsar Peter, att samtliga inbyggare i Livland, Estland och Ösel skola oryggligt och för all framtid bevaras vid de privilegier, plägseder, rättor och rättigheter, som de haft under svenska regeringen.

Så slutade det svenska väldets dagar.

Tiden under det ryska väldet.

1721—1918.

Väl hade de estlandssvenska bönderna redan förut erfarenhet av ryssarnas sätt att skipa rättvisa och hålla ord, men de ansågo dock som sin skyldighet mot sig själva och sina efterkommande att vid övergången till det nya tidevarvet till det yttersta söka få behålla vad de vunnit under härmästarnas tid och mottagit av de svenska konungarna.

Tsaren lät tillsätta en restitutionskommission,

som skulle återställa ordningen och de lagliga formerna efter krigets många och långvariga oredor. Denna hade sitt säte i Reval.

Året efter fredsslutet undersökte kommissionen Nucköböndernas och Ormsöböndernas ställning och kom till den slutsatsen, att eftersom tsaren stadfäst alla privilegier i Estland, de svenska böndernas privilegier av 1650 och 1685 också måste bibehållas och följaktligen underställas den kejserliga senatens godkännande. I kraft av detta beslut ålade guvernörsämbetet i Reval arrendatorn på Magnushov på Ormsö att icke härefter avfordra bönderna så stora arbetsskyldigheter och skatter, som han gjort de sista åren. Magnushov var kronogods nu. Och 1724 kom skrivelse från senaten, att bönderna icke finge åläggas större arbetsskyldigheter, än vad som föreskrevs i de svenska konungabreven av 1650 och 1685.

Bönderna på Stora och Lilla Rågö hade redan under den ryska ockupationen blivit skickade till Reval för att arbeta på vallarna där. De ingåvo klagomål häröver hos guvernörsämbetet i Reval, och denna myndighet återsände bönderna till kapten R. Ramm vid Padis Kloster med den förklaringen, att då de icke under den svenska tiden blivit kommanderade till sådant arbete, de icke heller nu skulle åläggas att arbeta på vallarna. För övrigt hade Rågöborna nog och över nog av ryssar hemmo hos sig. Tsar Peter, som själv tidtals uppehöll sig på Lilla Rågö, började bygga den stora stenbron, som skulle förena ön med fastlandet, och tog hit ett betydande antal manskap och officerare samt byggde kasern åt folket och boningshus åt officerarna.

Även ett tukthus för 700 fångar lät han uppföra på ön. Då bönderna efter fredsslutet åter klagade över, att Padis Kloster åren förut tagit för höga skatter i kvarntull av dem, beslöt guvernören år 1723, att Padis Kloster skulle till Rågöbönderna återställa det orättmätiga överskottet av skatterna.

Samtliga svenska bönder på Dagö ingåvo redan år 1721 till tsar Peter en böneskrift med en ödmjuk anhållan, att deras gamla privilegier från härmstartiden, bekräftade av konung Johan III och följande svenska konungar, måtte fortfarande få gälla. Dessa privilegier gällde dock endast bönderna i Röicks och Kertell, de svenska bönderna i småbyarna och gårdarna Kiddas, Muddas, Kausta, Melis, Malmas, Taknem m. fl. hade ej varit upptagna eller nämnda i de gamla privilegiebrevet, varför de av svenska regeringen hade betraktats som fria svenska bönder men dock ej fritagna från skatter och arbetsskyldigheter, utan jämställda med esterna i detta hänseende. Ärendet gick till restitutionskommissionen och därifrån till Petersburg. En liknande bön om aktning för deras gamla privilegier och skydd mot arrendatorernas övervåld ingåvo de även till kejsarinnan Katarina I år 1726.

Runöborna avlade redan 1713 trohetseden till ryske tsaren, sedan den lilla svenska besättningen där under löjtnant Andreas Lindeberg 5 år förut blivit tillintetgjord av den landstigna ryska styrkan. Och hela Ösel, där det förr funnits så många rester av svensk folkstam, föll också redan år 1710 i ryssarnas händer. Dessa svenskar hade dock icke skaffat sig några privilegier under den gångna tiden. Likadant var det med svenskarna på Moon.

Manö och fastlandet söder om Hapsal och kring Matsalviken. Och om de någon gång haft sådana privilegier, hade de skrivna dokumenten vid denna tid redan gått förlorade. Såväl på Ösel som på Moon, Manö och fastlandet lever den svenska stammen kvar ännu, fastän den är starkt uppblandad med ester och talar estniska språket.

Men tsarens handfästa löften i fredstraktaten och övriga utfästelser av de ryska statsmyndigheterna blevo sällan tillämpade till de svenska böndernas fördel. Mera än en gång bestämde de högsta myndigheterna, att de svenska bönderna skulle behandlas i överensstämmelse med privilegierna av 1650 och 1685, men godsägarna togo icke mycken hänsyn till dessa bestämmelser. De senare voro nu medborgare i ett land, där livegenskapen blomstrade, och det föll sig därför ganska lätt för dem att fullständigt söka utplåna de svenska böndernas gamla friheter och göra dem till trälar, som de kunde köpa och sälja efter behag. Så lätt skulle det dock inte gå, de svenska bönderna i Estland kämpade här emot och ingåvo fortfarande klagomål över godsägarnas orimliga fordringar och deras omänskliga hårdhet. Deras frihetskänsla, som av motparten stämplades som halsstarrighet och uppstudsighet, kunde ej kvävas eller utplånas. De voro medvetna om, att de hade rätt och måste få rätt.

Men deras strid var alltför ojämn. Endast bönderna på Stora Rågö lyckades bevara sin gamla frihet och självständighet. På Lilla Rågö måste bönderna i flera årtionden uthärda intrång av de ryska soldaterna och matroserna, som togo ifrån dem deras fiskebåtar, inträngde i deras bostäder

och badstugor och uppförde sig så, att eldsvådor när som helst kunde göra invånarna hemlösa. Bönderna ingåvo klagomål hos myndigheterna men fingo ej svar. Runöborna fingo leva i ostörd besittning av sin avskilda lilla ö.

Den största faran för estlandssvenskarnas urgamla friheter och rättigheter låg i bestämmelsen om uppsägning i Karl XI:s skyddsbrev av år 1685. Om godsägaren och bönderna icke kunde enas om skatter och arbetskyldigheter, kunde de uppsäga varandra, bönderna flytta från sina gårdar och söka sig andra husbönder och godsägaren skaffa sig andra bönder. Vilde sålunda en godsägare höja skatterna och arbetsdagarna till det dubbla eller tredubbla, kunde ingen hindra honom. Knotade bönderna, så blevo de uppsagda till flyttning. Redan 1754 gav landsrätten ägarinnan av Ormsögodset rätt att uppsäga bönderna till flyttning från sina gårdar, om de inte ville hålla tillgodo med de ökade arbetsdagarna. Senaten i Petersburg kunde dock icke godtaga detta domslut utan bestämde, att bönderna skulle skyddas och behandlas enligt sina privilegier och tsar Peters försäkran. Även prinsen av Holstein sökte, under den tid han var guvernör över Estland, skydda de svenska bönderna och vidmakthålla deras privilegierade rättigheter. Justitiekollegium respekterade också vid flera tillfällen svenskarnas rätt.

Men övergreppen mot bönderna fortforo och likaså klagomålen från deras sida. De svenska bönderna kunde omöjligen stillatigande finna sig i, att de blevo sålda och köpta av godsägarna som trälar och obarmhärtigt straffade.

Bönderna i Röicks på Dagö drabbades hårdast och blevo bortdrivna från de gårdar, som deras fäder och förfäder sedan urminnes tider innehafvt och odlat. Ägaren till godset Hohenholm greve C. M. Stenbock, under vilken de svenska bönderna i Röicks lydde, ingick år 1780 en transakt eller överenskommelse med dessa bönder. Han förklarar dem för fria, erbjuder sig att utlösa de bönder, som blivit sålda, och försätter de bortskänkta på fri fot. Fordringar och motfordringar skulle från detta ögonblick vara annullerade. Och från denna stund stod det båda parterna fritt att uppsäga förbindelsen med den andra parten. Denna sista bestämmelse grundade sig på det svenska kungabrevet av år 1685. Överenskommelsen godkändes av bönderna och underskrefs av deras befullmäktigade, herr H. E. Stoecker.

Vad hände? Bönderna i Röicks blevo av ägaren till Hohenholm uppsagda till flyttning i februari 1781, oaktat de fullgjort sina skyldigheter mot godsägaren. De hade icke ännu hunnit skaffa sig andra boplatser men hotades likväl av guvernören att med ett kommando kasanska ryttare köras bort från sina gårdar. Numer hade Hohenholm och underlydande bönder övergått i polske kammarherren baron Ungern-Sternbergs ägo. Detta mål förelades kejsarinnan Katarina II, och hon utfärdade d. 8 mars 1781 en ukas med befallning, att de svenska bönderna i Röicks, som i kraft av privilegier från härmästarna och de svenska konungarna voro fria och icke livegna, skulle som ryska kronans bönder flyttas ner till Chersonguvernemet vid Svarta havet. Och furst Potemkin skickade överste Sinelnikov till

Reval för att ombestyra Dagöböndernas bortflyttning från sina urgamla boplatser. Först i augusti 1781 kunde resan anträdas. Under stor sorg och veklagan vandrade unga och gamla till ett antal av 1,200 personer ut ur byn och styrde mot okända mål. Inte ens åldringar, som ville ha sin grav bland sina fäders gravar, fingo stanna kvar. De fördes på ryska fartyg till Reval och därifrån måste de vandra den långa vägen ner till sydligare delen av Ukraina. De fingo någon hjälp av ryska kronan för sin resa och godsägarna i de trakter, där de drogo fram, fingo befallning att underlätta deras färd. Under vinterns köld och vedervärdigheter måste de ofta tillbringa natten på öppna fältet. Många omkommo under själva resan av köld, överansträngning eller brist på föda. I maj 1782 kommo Dagöbönderna fram till den trakt vid floden Dnjepr, där kronan upplät mark åt dem. De uppförde här en by, som de på sitt gamla svenska tungomål kallade Galsvenskby. Namnet skrives numera Gammal-Svenskby. Där bo deras efterkommande än i dag till ett antal av 850 personer. När de drogo ut från Dagö, togo de sin skollärare Jurgen Maths med sig, han undervisade deras barn i Galsvenskby och föreläste om söndagarna ur postillan i den lilla kyrkan. Denna deras lärare och ledare dog år 1839 i en ålder av 95 år. Hans son Kristian Matsson efterträdde honom som klockare och skollärare.

På 1790-talet kom det till process mellan Ormsöbönderna och godsägaren baron Stackelberg vid Magnushov. Godsägaren förlorade vid landsrätten, justitiekollegium och senaten. Dessa myndig-

heter hänvisade därtill, att de svenska bönderna voro fria enligt sina gamla privilegier och icke finge behandlas som livegna. Men även här framdrogs Karl XI:s resolution, att om de icke kunde överenskomma om utskylder och arbetsdagar, så hade parterna rätt att i laga tid uppsäga varandra. Drottning Kristinas skydds brev av 1650, som föreskrev storleken av utskylder och antalet arbetsdagar, fick icke komma till sin rätt, godsägarna åsidosatte det helt och hållet och vädjade till sin rätt att kunna uppsäga bönderna, om dessa inte ville nöja sig med de olagligt pålagda nya skatterna och arbetsskyldigheterna.

Stridigheterna fortforo på 1800-talet och de hade samma orsaker på Ormsö, i Nuckö, Rikull, på Odinsholm och på Dagö. Bönderna i Kertell by på Dagö voro 32 till antalet och hörde under godset Pardas, som ägdes av baron Ungern-Sternberg. Denne pålade bönderna ständigt ökade skatter och arbetsskyldigheter, så att de till slut måste överge sina urgamla gårdar och hemman. De flyttade till Ormsö, Nuckö, Rikullvelde och Hapsal. Blott 5 bönder stannade kvar. På byns ägor anlade Ungern-Sternberg en herrgård, och 1830 byggdes här en tygfabrik, där de fem kvarvarande svenska bönderna blevo fabriksarbetare.

Så utmotades de svenska bönderna från Dagö. Blott prästgårdsbönderna i Röicks voro ännu kvar.

År 1816 erhöles en Bondeförordning, som upphävde livegenskapen och gav bönderna kommunal självstyrelse, polismakt och juridisk befogenhet. Under den gångna tiden hade alla dessa maktmedel legat i godsägarens händer, och denne hade

som domare i eget mål avgjort ärendena till egen fördel och motpartens skada. Svenskarna i Estland fingo icke någon sådan kommunal självstyrelse, de betraktade sig fortfarande som en privilegierad bondestam i landet och gingo, när de hade något av vikt att andraga, till guvernementsregeringen i Reval. År 1845 fick guvernören von Grünwaldt befallning att undersöka de svenska böndernas läge. Då han följande år meddelade resultatet av sin undersökning, fastslog han, att svenskarnas ställning var mycket dålig. Han föreslog därför, att deras ekonomiska läge skulle förbättras och en egen bondeförordning för dem utarbetas på den grundval, som var lagd i de gamla svenska kunga-privilegierna. En agrarkommission i Reval ålades därpå av generalguvernören Golovin att genast upptaga frågan om förbättring av de svenska bondsocknarnas ställning, och från den kejsrerliga regeringen i Petersburg kom 1847 en allerhögsta befallning, att en särskild kommission under guvernör Grünwaldts ledning skulle tillsättas för att utarbeta lagförslag till förvaltning av de svenska socknarna. Furst Suvorov, som nu blev generalguvernör, betonade nödvändigheten av att förhållandet mellan godsägaren och bönderna måste grunda sig på de svenska kungaprivilegierna. Alla domstolsutslag, som icke överensstämde med dessa privilegier, borde kasseras. År 1852 gav regeringen befallning om, att en särskild sockenrätt skulle upprättas i de svenska socknarna inom Wiks krets. Det var endast socknarna Nuckö och Ormsö, som här kunde komma i fråga. Samma år inrättades också sockenrätt i dessa socknar med två svenska och en est-

nisk bisittare. Stora och Lilla Rågö blevo ställda under sockenrätten i Mathias socken. Men när nu tilläggsbestämmelser utarbetades till esternas Bondeförordning och både myndigheter och kommissioner i många år voro sysselsatta härmed, kom även de svenska socknarnas Bondeförordning till dessa kommissioner, och här undertrycktes de ryska myndigheternas strävan att låta de gamla svenska kungaprivilegierna få gälla som grundval för de svenska böndernas rättsliga och sociala ställning. Östersjökommittén (Ostseecomité), som fick hela utformningsarbetet i sin hand och bland sina medlemmar räknade mer än en godsägare, gjorde allt för att utplåna svenskarnas särdrag i seder och bruk samt deras urgamla rättigheter. Drottning Kristinas skyddsbrev av år 1650 ihjälslogs här med Karl XI:s skyddsbrev av år 1685, där all vikt samlades på den punkt, som tillåter godsägaren att uppsäga bonden till flyttning, om han inte vill åtaga sig en lagstridig påökning i utskylder och dagsverken. År 1856 uppträdde verkliga statsrådet Gressisjtjev, som fått i uppdrag att granska Östersjökommitténs förslag, mycket skarpt emot kommitténs avsiktliga bemödanden att fullständigt utplåna de svenska särdragen. Svenskarna måste, enligt hans övertygelse, få sin egen kommunalförfattning, polisinsättning och privaträtt. Socknarna Nuckö och Ormsö måste få åtnjuta normerna för utskylder och arbetsdagar enligt drottning Kristinas skyddsbrev, och Stora Rågö ägdes ända sedan 1345 av bönderna där och icke av ägaren till Padis Kloster.

Trots dessa välbefogade anmärkningar genomdrev likväl Östersjökommittén sin vilja att omintet-

göra de svenska böndernas urgamla rättigheter. De likställdes med esterna och ålades att enligt de nya förordningarna ingå arrendekontrakt med godsägarna. Bönderna på Stora Rågö voro de enda, som erhöilo en särställning. De kunde ej godtyckligt utdrivas av godsägaren.

När den nya bondeförordningen, där även de svenska socknarna blivit inpressade mot ryska regeringens och de lokala myndigheternas ursprungliga önskan, utkom 1858, framkallade bestämmelserna jäsning på flera ställen inom landet, och i en del socknar kom det till regelbunden drabbning mellan bönderna och de till adelns skydd utkommenderade trupperna. I Petersburg gjorde dessa händelser ett pinsamt intryck, och kejsar Alexander II visade sitt missnöje med godsägarna, som han ansåg vara orsaken till de hårda bestämmelserna mot bönderna. Kejsaren befallde utarbetandet av ändringar till böndernas förmån och befallningen efterkoms, ehuru icke alldeles i den anda kejsaren velat. Fortfarande kunde godsägaren, den nya Bondeförordningen till trots, låta på ett ytterst barbariskt sätt piska de under godset hörande bönderna. Bonden vågade inte klaga för någon myndighet; om han gjorde det, blev han ytterligare lagd på pinbänken i herrgårdsstallet och marterad. Lag fanns på papperet, i verkligheten härskade laglöshet och det råaste barbari.

Inom Nuckö socken fogade sig bönderna, som med sorg och grämselse sågo sina urgamla rättigheter trampade under fötterna, och avslöto arrendekontrakt med godsägarna. Nu var det här för alltid slut med de forna kungliga skyddsbrevens be-

tydelse, och arrendet kunde godsägaren höja, när det föll honom in. På Ormsö stodo bönderna tveksamma. Men när de funno, att bestämmelserna om arbetsskyldigheter ej motsvarade normerna i drottning Kristinas skyddsbrev, som framtoogs och skulle få gälla tills arrendekontrakt avslutits, vägrade de att foga sig och anförde klagomål hos guvernören. Denne hänvisade dem till den nya sockenrätten. Bönderna kunde visserligen sända dit sina bisittare, men de voro fullt övertygade om, att de ingenting kunde uträtta mot godsägarens vilja. De beslöto därför gå en annan väg för att få rättvisa. På sommaren 1861 utsågo de en deputation, bestående av Lars Lindström, Hans Solros, Johan Renberg, Anders Winquist och Adam Jerikas, som sändes till Stockholm. Avsikten var att genom svenska regeringens och svenska konungens välvilliga bemedling få framförd en bön till den folkvänlige kejsar Alexander, att han måtte skydda bönderna på Ormsö mot godsägarens godtycke och grymhet. De sade: »Vi kunna icke fatta hvarföre, om Stackelbergarne icke kunna tåla oss, just vi skola lämna landet. Vi ha varit der bosatta såsom fria svenska bönder långt innan någon Stackelberg trädde med sin fot på ön, och vi vilja icke skingras, vi måste vara tillsammans, om det än blir aldrig så svårt, annars skulle vi förlora vårt svenska språk och vår svenska religion.» Under tiden rasade Stackelberg på Magnushov och lät piska bönderna så ohyggligt, att något sådant knappt kan uppletas annorstädes i de mörkaste tidevarv av Europas historia. Inte nog härmed. Militär införskrevs till Ormsö, furst Suvorov infann sig i egen person för

att »lugna» bönderna. Männen i byarna flydde till skogs och gömde sig på de små holmarna utanför ön. Böndernas motvilja mot olagligheterna kallade Stackelberg »lättja och envishet», och guvernören och andra myndighetspersoner använde numer samma uttryck om dem. Deras frihetskärlek och aktning för lag och rätt kunde icke ens med sådana medel utrotas. De voro svenskar och visade svensk seghet och svensk rättskänsla. Ormsöböndernas deputation till Stockholm väckte uppmärksamhet i utlandet, och många tidningar skrevo om de sorgliga förhållandena på ön. Medan klagomännen uppehöll sig i Stockholm, kommo Dagöbönder också dit för att köpa salt och omtalade för dem, vad som timat på Ormsö efter deras avresa. Den ryska militär, som Stackelberg kallat till ön, var en trupp på 50 man fullt beväpnad och utrustad med stora spöknippor. De bönder, som ej hunno sätta sig i säkerhet, skulle ha blivit gripna och piskade och håret på halva huvudet avrakat. Och detta fick ske i trots av Bondeförordningen, som »har kraft af lag äfven för de svenska bönder, som äro bosatta på öarne Wormsö, Stora och Lilla Rågö, såsom ock i Nuckö socken med ön Odensholm, likväl endast i så måtto som genom densamma deras privilegier icke kränkas eller den frihet de undfått dem icke förtages.» Hur behandlade Stackelberg Ormsöböndernas okränkbara frihet och privilegier! När den tillkallade militären ej förmådde utreda de ekonomiska och juridiska problemen på Ormsö, ålades bondekommissionen, bestående endast av ämbetsmän och godsägare, att ge en ny och tydligare tolkning av Bondeförordningens bestämmelser. Så

skedde även, frågan vandrade än en gång fram till högsta ort och än en gång blevo bönderna tillhållna att antingen utgöra sina skyldigheter till godsägaren enligt skyddsbrevet av år 1650 eller antaga arrendekontrakt. I vidrigt fall hade de ju sin nya »frihet», den att få lämna hus och hem och dra sin kos. Somliga bönder avslöto arrendekontrakt, andra fortsatte striden. År 1864 föreslog bondekommissionen, att godsägaren skulle tillåtas uppsäga 9 bönder årligen, om de icke ville avsluta penningekontrakt med honom. Detta förslag gick till Östersjökommittén, där utgången var på förhand given, och blev genom stadfästelse på högsta ort upphöjt till lag. Och som arbetskyldigheterna år 1868 blevo avskaffade i hela Estland, upphörde därmed även det gamla svenska privilegiebrevet av år 1650 att gälla på papperet. Men det hade kostat godsägarna mycken möda och mycket pengar att utplåna de svenska böndernas urgamla och av så många härskare och furstar bekräftade rättigheter.

Bondeförordningen, som skulle utarbetas för de svenska socknarna, omintetgjordes helt och hållet av den mot svenskarna avoga Östersjökommittén. Vad annat kan man vänta sig, när part göres till domare i eget mål! Till en början ville varken Ormsöbönderna eller Nucköbönderna välja bisittare i sockenrätten och kretsätten, emedan de ansågo sig utsatta för ett brutalt och på samma gång listigt övervåld och kränkta i sina dyrbaraste rättigheter.

Värnpliktskyldighetens fullgörande har för estlandssvenskarna varit mycket omväxlande och tidtals betungande. Under den svenska tiden var det ordnat så, att församlingen underhöll krigaren

med livsmedel och jord. När godsens sedan anlades på böndernas jord, åtog sig dessa att ställa soldater. Rekryteringen blev i krigstider särdeles påkostande för de svenska bönderna. Under Karl XI:s tid uttogs var femte man i åldern 15—50 år från de av svenskar bebodda öarna och kusterna till båtsmanstjänst. När bönderna gävo luft åt sin oro häröver, tröstade konungen dem med, att de voro fria svenskar och även framdeles skulle få åtnjuta sina gamla rättigheter som fria svenskar. Under första delen av den ryska tiden jämnställdes estlandssvenskarna med landets övriga invånare i detta hänseende, och värnpliktstjänsten räckte en tid 25 år. I slutet på 1700-talet avknappades tjänstetiden till 15 år, i vissa fall behövde den icke räcka mer än 10 år. För rekryternas utrustning med kläder och persedlar svarade kommunen. Vid lottdragningen gjordes en hel mängd undantag för rekryternas (näkrutes) ställning inom familjen. Äldste sonen, föräldrarnas ende son m. fl. grupper togos ej gärna med i första taget. Svenskarna på de mindre öarna köpte sig antingen fria eller tjänstgjorde, såsom på Odinsholm, som kronolotsar. Men fastlandssvenskarna liksom deras bröder på Ormsö och Dagö måste marschera ofta nog långt inåt Ryssland, där de stuckos in bland ryssar och andra främmande folkslag, av vars språk de ej förstodo ett ord i början. Under förra hälften av 1800-talet och även senare sökte många unga svenskar komma ifrån denna värnplikt och rymde därför ofta nog över till Sverige. Från Ormsö har en icke liten skara svenskar på detta sätt återkommit till sitt urgamla hemland.

En vacker sommarkväll, när folket i byn gått till vila, samlades fem, sex unga män på överenskommet ställe, gingo till stranden, togo den utsedda fiskarbåten och rodde över till — Sverige. Våg-spelet lyckades icke alla gånger, en god del av dessa utvandrare stannade för alltid på havets botten, men många kommo fram efter hårda strapatser och funno medkänsla och förståelse hos kustbefolkningen i Roslagen och skärgården söderut. I dessa trakter bo ännu på flera ställen ättlingar till svenskar från andra sidan Östersjön. Men planen på den förestående resan måste hållas hemlig. Det hände dock, att sonen mötte sin mor på gatan, när han vid kvällens inbrott gick bort, och icke kunde låta bli att ta farväl av henne. De sågo varandra sista gången, de kände det så. Men beslutet var oryggligt, det kunde icke vara värre att ligga på Östersjöns botten än att fullgöra sin långa värnpliktstjänst bland moskoviterna. Under den tid godsens uttogo dem, som skulle »gå te risser» (fullgöra värnplikten), visades ofta en upprörande godtycklighet. En ung man, som ej var väl anskriver hos befälet på herrgården, blev mot rätt och lag tagen, kubjasn (befallningsman) smög sig med ett par handfasta drängar över mannen, när han ute på slätterängen låg och vilade middag tillsammans med andra, och bortförde honom med våld. Ibland anställdes riktiga jakter i hemmen och i byarna på de unga männen. Motviljan mot allt ryskt har hela tiden varit stark hos estlandssvenskarna i allmänhet. Tjänstetiden förkortades sedan undan för undan, men någon håg för den ryska värnpliktens fullgörande har helt naturligt icke kunnat uppammas. När en mor

i svenskbygden fick många söner, uttalade hennes vänner och grannar sitt beklagande. Ödet var obarmhärtigt, då det ålade henne att frambära det ena offret efter det andra åt moskoviternas mörka värld. Och när den avgörande stunden var inne, att en lottsedel med siffra skulle bestämma om den unge svenskens framtid, rådde ofta en andlös spänning i det svenska hemmet. Kom en byaman hem från Hapsal eller annan stad och medförde budskapet, att den eller den blivit »tagen», råkade den unge mannens moder mången gång i hysterisk gråt och ville icke låta trösta sig. De »tagna» gingo sedan ett par veckors tid före uppbrottet från hembygden omkring från by till by, från gård till gård och sade farväl. De mottogos överallt i bygderna med varma sympatier och undfägnades på bästa sätt, emedan de voro svenskfolkets offer åt en främmande makt. De som efter fullgjord tjänst återkommo hem, hade åtskilligt att berätta för de uppväxande släkterna, och på kyrkbacken och vid skolhusen såg man dem på söndagarna och helgdagarna ofta omgivna av lyssnande ungdomsskaror, som begärligt mottogo berättelserna om äventyr på turkiska gränserna eller i kasernlivet i det stora Ryssland. Av de hemkomna lärde sig de unga ett och annat ord ryska, byarna intill de ryska kustbevakningsstationerna hade i långa tider måst mottaga dagliga besök av ryska soldater inom dessa, och folket hade på denna väg lärt sig förstå något av ryska språket.

Under Krimkriget 1855 voro ryska trupper förlagda till de svenska byarna vid kusten. Ännu veta gamla personer berätta om dessa händelser

och basjkirernas ööverträffade råhet i seder och bruk.

Estlandssvenska språket har under tidernas lopp även upptagit några enstaka låneord ur ryska språket.

När russificeringsarbetet på 1880-talet gjorde sitt inträde i de svenska skolorna, blev språkkunskapen något större i svenskbygderna, och värnpliktsmännen fingo det litet lättare i detta hänseende. Men i de ryska krigen mot asiatiska och europeiska folk har värnpliktsmannen från svenskbygden i Estland aldrig erfarit någon värmande fosterlandskärlek utan alltid varit ett offer åt främmande intressen, som inte han hade någon glädje eller nytta av.

Estlandssvenskarna ledo under de gångna tiderna ofta brist på salt. För att fylla dessa oundgängliga behov styrde de under faror och svårigheter vanligen sin kosa över Östersjön och kommo till Stockholm eller någon av de mindre svenska kuststäderna vid Östersjön. Under Krimkriget foro flera båtar till Stockholm eller Norrtälje efter salt. Även om dessa färder berättade de hemvändande sina erfarenheter. En sådan båt från Vipall med fem man ombord, bland dem ynglingarna Karl Andersson Palmkron och Johan Hendriksson Palmkron, hade redan hunnit Stockholms skärgårds yttersta kobbar, då den stötte på grund och både båten och spannmålslasten, som skulle utbytas mot salt, gingo i kvav. Männen räddade sig simmande till närmaste skär, där de fingo bida i tre dygn, innan en ångbåt i förbifarten upptäckte dem och förde dem ganska medtagna in till Stockholm. Här fingo de bland annat företräde för kungen, som

talade vänligt med dem och lät dem sjunga visor och sånger från deras hemlands stränder och lät därpå ge dem böcker. En ny båt med namnet Anna Kristina skänktes dem, lastad med salt, och svenska regeringens skyddsbrev hjälpte dem sedan mellan Rågöarna och Odinsholm lyckligt genom de engelska örlogsmännens kedja utefter kusten.

Under de sista årtiondena av förra århundradet försiggingo inom de flesta svenskorterna stora förändringar på det agrariska området. Ormsögodset Magnushov köptes år 1889 av ryska kronan, som på 25 års tid upplät större delen av godssets jord åt Patriotiska Sällskapet. Detta inrättade ett barnsatorium vid Magnushov. Bönderna på Ormsö voro nu för alltid befriade från Stackelbergs familj och fingo det betydligt lättare under ryska kronan. Några år förut hade emellertid ryska poper satt i gång en stark propaganda för att locka det lutherska öfolket över till den grekisk-ortodoxa kyrkan. Icke mindre än bortåt 500 personer på ön föllo för dessa lockelser, avsvuro sig sin fäderneärvda religion, som givit så många släktled före dem tröst under deras tunga och strävsamma liv, och antogo den ortodoxa religionen. Ryssarna uppförde en egen kyrka i Hullo och största delen av Söderbys jord skänktes till denna kyrka. Inom Nuckö sockens kommuner, Pasklep, Sutlep och Rikull, började vid sekelskiftet försäljning av en mycket stor del av bondgårdarna, som överallt förut förvandlats till arrendegårdar och i allra flesta fall brukats av samma familj ända sedan gamla tider. De gamla tätt sammanbyggda svenskbyarna sönderbrötos, och somliga gårdar flyttades ut på avlägsnare gården, där de tillmättes sitt

jordstycke närmast kring gården. Det var ett slags enskiftesverk, som genomfördes här. Somliga bönder, som kunde det, betalade gården genast eller efter kortare tidsfrist. Andra betalade sina med mindre amorteringar under en längre följd av år, och amorteringarna blevo i vissa fall minst lika tunga som det årliga arrendet förut varit. En del bönder, isynnerhet de som bodde nära herrgården, fingo som hittills avbetala sitt arrende med dagsverken vid godset. Dessa ställen voro icke till salu. Under dessa klyvningar och utflyttningar blevo en del gamla gårdar betydligt minskade till sitt område, och nya småbrukare uppkommo intill de gamla byarna. Även inom de övriga svenskorterna på fastlandet försiggick en liknande omreglering.

Under det ryska väldets två sista årtionden voro många svenska bönder i Estland ägare av den jord de under lånliga tider måst betrakta som annan mans egendom, fastän ingen under föregående tidskeden köpt gårdarna av deras förfäder. De hade blivit tagna från dem helt enkelt utan betalning, i vissa fall på en gång, i andra fall stegvis. Och på många ställen ha de gamla svenska byarna helt och hållet uppslukats av godsen. Sådan agrarpolitik kan helt naturligt endast lämna smärtsamma minnen efter sig.

Den andliga odlingen gjorde under den ryska tidens första århundrade knappast några framsteg.

Liksom förut måste modern själv lära sina barn läsa, och den gamla beprövade metoden med björkriset som hjälpmedel användes så gott som överallt i de svenska hemmen. Redan under dessa tidiga skeden var det brukligt, att prästen vid lysnings ut-

tagande först förhörde både mannen och särskilt kvinnan i katekesen och innanläsning, innan lysning med åtföljande giftermål beviljades. Och denna förestående prövning hade det goda med sig, att flickorna i god tid lade sig vinn om att lära sig läsa, om de alls ville tänka på att få gifta sig någon gång. Undervisningsarbetet bedrevs med ytterst enkla metoder. Oftast hade genom prästernas försorg abc-böcker införskrivits från Sverige eller svenska Finland. Jämta dessa anskaffades även katekesen, bibeln och psalmboken. Medan modern satt och spann, måste barnet sitta på en pall bredvid med boken på knä och en trästicka (spito) i hand. Modern sade för och barnet upprepade bokstav efter bokstav hela alfabetet. Trästickan följde med rad efter rad. Gick det allt för dåligt eller motsträvt, kunde det lätt kännas, att den moderliga lärarinnan stannade sin spinnrock, gick till hörnet vid dörren och drog ut ett ris ur »kåsten» (kvasten), blottade den lämpligaste kroppsdelen på barnet och verkställde det utlovade straffet med stort eftertryck. Hågen för läsning kunde på detta sätt väckas någon gång, men vanligen var det fruktan för den otäcka svedan, som ingav större flit och trägnare uppmärksamhet.

Konfirmationsläsningen gav dock det bästa resultatet. Härvid var icke blott prästen utan även klockaren verksam. Sålunda undervisades i församlingsskolan vid Klockargården i Nuckö år 1805 icke mindre än 87 gossar och 63 flickor den tid nattvardsberedelsen pågick. På Ormsö arbetade pastor Johan Orning i slutet av 1700-talet på att få två skolor inrättade men lyckades ej. Han föreslog därför, att barnen i fyra avdelningar skulle komma

hem till honom om fredagarna för att få undervisning, de kommo icke. Bland de svenskar, som kvarstannade i Röicks på Dagö, sökte deras pastor Carl Forsman väcka intresse för upprättande av regelbunden skolundervisning, men han kom till korta. Sådana voro erfarenheterna överallt i bygderna.

Längre fram på 1800-talet tillsatte prästerna söndagsskollärare, som skulle förhöra barnen på söndagseftermiddagarna, vad de hade läst hemma under veckans lopp. Dessa skolmästare utvaldes bland de mest försigkomna och läskunniga bönder i socknen. Inom Nuckö funnos på 1850-talet icke mindre än 18 stycken sådana lärare. På Ormsö hade detta slags undervisningsarbete också kommit i gång vid samma tid. I Vipall anställdes år 1849 en riktig skollärare, som under de olika dagarna i veckan undervisade på olika ställen i de svenska byarna. Han erhöll lön härför från herrgården och var befriad från värnpliktens fullgörande.

Husförhören voro blott en kontrollering av vad äldre och yngre hade lärt sig hemma eller i någon slags skola.

Den egentliga skolundervisningen i svenskbygderna tog sin början år 1873. Då ankommo tre Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens lärare och predikanter till svenskorterna i Estland. Deras uppgift var från början att lära de svenska barnen läsa och skriva. Vid herrgården Pasklep i Nuckö upprättades det nämnda året ett folkskollärarseminarium, där T. Em. Thorén blev förste lärare. Kurserna, som voro tvååriga, besöktes av elever från de svenska bygderna. På grund av russificeringen av folkskolorna indrogs det svenska seminariet år

1882. L. J. Österblom blev stationerad på Ormsö och Bergsten på Nargö. Dessa båda sistnämnda upptogo det direkta folkskolearbetet på var sin ort. Med berömvärd nit arbetade Österblom på denna vackra uppgift och lyckades snart få skolhus uppförda på Ormsö, där han själv tjänstgjorde som lärare. Samma var förhållandet på Nargö. Inom Nuckö socken började regelbunden skolgång några år förut, och när första årgången vid seminariet blev färdig, fick man i en handvändning flera lärare, än som behövdes. Även Vipall och Rågöarna fingo nu lärare och regelbunden skolundervisning.

Med liv och lust arbetades i de nyupprättade skolorna, och hågen att lära sig bokliga kunskaper var stark i svenskbygden, då ju med dessa kunskaper en hel värld med stor rikedom på gott och ont öppnade sig för den lilla bortglömda svenskstammen, som hittills endast levat på muntliga traditioner och mycket bristfällig färdighet att ur böcker hämta någon upplysning om länder och folk, människan och naturen. Böcker och kartor införskrevos från Sverige, och genom de hitkomna lärarnas livliga förbindelse med sitt hemland kommo även svenska tidningar och uppbyggelseskrifter i omlopp hos estlandssvenskarna.

All undervisning meddelades uteslutande på svenska, och inget annat språk lästes i de svenska skolorna.

Men den sköna morgonsol, som med ljus och värme nyss gått upp över svenskfolkets bygder och stränder, hotades snart av mörka åskmoln, som stego fram vid den östra horisonten. De höjde sig oemotståndligt och insvepte på kort tid bygd och strand

i en kall och mörk dimma, som förtog det ljus, som kommit över havet i väster. Den allryska politiken hade fattat det ödesdigra beslutet att utplåna de underkuvade folkstammarnas kultur, språk och religion och förvandla dem till rättrogna moskoviter. Även de svenska folkskolorna skulle nu omläggas och göras till ryska skolor i enlighet med våldspolitikens krav. Men arbetet gjorde inga önskvärda framsteg, lärarna lärde sig endast något litet av ryska språket och måste då strax börja meddela undervisning på detta språk, utom i kristendom, som fick meddelas på svenska. I de svenska skolorna intog ryskan numera modersmålets plats, ehuru varken den svenska modern eller hennes barn begrepo något av detta språk.

Det var på 1880-talet, som russificeringen började här. All vikt lades vid undervisningen i ryska språket, och de andra ämnena blevo försummade. Skolväsendet, som nyss tagit en så vacker fart, hejdades på ett betänkligt sätt genom de moskovitiska påbudena, och folkupplysningen började försämras allt mer och mer. Kunskapen i barnens modersmål avtog, oviljan mot allt vad skola hette växte i hemmen och i skolan. Under årens lopp blev dock kunskapen i ryska språket någon smula större, men den allmänna bildningen i svenskbygden gick tillbaka. Något annat var ej heller tänkbart där, varest den moskovitiska civilisationen skulle övertaga bildningen efter europeisk måttstock. Skolans utveckling och bildningens höjande var icke heller det mål, de ryska myndigheterna och poperna föresatt sig. Att förvandla svenskt till ryskt, det var målet. Och för att uppnå detta mål nöjde sig de ryska skolmyndig-

heterna ofta nog med lärare, som inte ägde ringaste kompetens att undervisa barn. Män från svenskbygden, som återkommit från värnpliktstjänsten i Ryssland, ansågos mången gång som fullgoda skol-lärare bara för det, att de kunde hjälpligt tala och möjligen skriva litet ryska. Fram på 1900-talet började skolmyndigheterna anordna sommarkurser för de infödda lärarna i olika kategorier, men även vid dessa gällde det först och sist ryska språket. Lärarinnor anställdes ej vid skolorna i svenskbygderna.

När det stora kriget utbröt 1914, måste även de estlandssvenska lärarna ut i fält. Som på så många andra områden måste även på de tomma katedrarna kvinnliga innehavare nu tillsättas.

Estlandssvenskarnas nationalanda hade dock börjat vakna hos en och annan, som insåg den hotande faran från ryssarnas sida. Redan i slutet av 1890-talet förmärktes tecken till handling. Man ville stå upp och rädda fädernearvet, innan härjaren ödelagt allt, som för svensken var dyrt och kärt. Skolan var nästan stängd för svenska språket, och därför måste man på andra vägar söka skaffa svenskarna böcker och litteratur på deras eget språk. I Sverige insamlade några vänner till estlandssvenskarna medel för inköp av god svensk litteratur, som översändes till dem och blev den första lilla insatsen till sockenbibliotek i svenskbygden. Men som naturligt är har våldsverkaren ont samvete och stirrar misstänksamt även på helt ofarliga ting. Ryska myndigheterna rynkade ögonbrynen och undrade, om inte under dessa böcker låg någon politisk avsikt. Att även hos andra folk finnes någonting, som är dyrt

och heligt och icke får mistas, syntes icke vara bekant för moskoviterna.

År 1902 började lärarna Johan Nymann och Hans Pöhl, båda verkande inom Nuckö, utgivandet av Almanack för svenskarna i Estland. Den utgavs i Reval och har haft en mycket stor kulturell betydelse för estlandssvenskarna. Förut måste de nöja sig med almanacka på estniska språket, som det stora flertalet i svenskbygden icke förstod. Den svenska almanackan är numera en oundgänglig bok i det svenska hemmet på Estlands kuster och öar.

År 1909 skredo svenskarna inom Nuckö till att förverkliga en länge närd plan på stiftandet av en kulturell förening inom svenska Estland. Uppslaget kom från Hans Pöhl, som med varmt intresse arbetade för svenskhetens bevarande i fädernebygden och däri livligt understöddes av Johan Nymann och några yngre män i trakten. Föreningens namn blev Svenska Odlingens Vänner, och som uppgift för sin verksamhet ställde den i utsikt föredrag i allmänna förädlade ämnen, däribland även folkknykterhet, diskussioner vid föreningens sammankomster och möten, moralisk och materiell hjälp åt strävandena för svenska språkets odlande vid skolorna och bland ungdomen i allmänhet. Redan hösten samma år öppnade föreningen en svensk skola i Korkis, där byns barn kunde få tala svenska med varandra och med läraren. För denna lilla svenska koloni var detta en stor händelse, barnen hade förut måst gå i en estnisk skola. Men snart nog fick föreningen pröva på svårigheter av olika slag. Det var ingen lätt sak att kunna skaffa medel till dess verksamhet och det, som vid kaffebjudningar och försäljningar

av frivilligt gjorda arbeten och gåvor kunde inflyta, räckte icke långt. Därtill kommo svårigheter av politisk art. De ryska myndigheterna vädrade politisk propaganda i denna rörelse och ville hindra den. År 1913 borttogo myndigheterna föreningens alla papper och böcker, och då kriget utbröt följande år, avstannade all verksamhet.

En betydande hävstång för den nyvaknade nationalitetsandan bland Estlands svenskar blev sången. Med de från Sverige komna lärarna på 1870-talet infördes i svenskbygden körsången, som hittills icke varit odlad här. Visserligen var den under första tiden uteslutande inriktad på andliga sånger, som sjöngos vid de religiösa sammankomsterna och mötena, men den väckte dock på samma gång en förut okänd föreställning om de sköna skatter, svenska språket äger i toner och tonernas samklang. Intresset för musik och sång framträdde med oemotståndlig kraft, särskilt hos de yngre. Den största förtjänsten om denna lovande livsyftring hos Svenskfolket här tillkommer de nya, från seminariet vid Pasklep utexaminerade folkskollärarna. De förde ut sången till skolorna och till folket. En uppryckning av psalmsången i kyrka och skola visade sig också snart. Däremot undanträngdes och förkvävdes den gamla svenska folkvisan, som förut varit odlad här och sjungits både i vemodfulla och glada toner. En stor del, ja de flesta av dessa gamla låtar ha därför gått förlorade för alltid.

Lärarna Thorén, Österblom, Bergsten, Berg och Falk, som Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen i Stockholm på 1870-talet sände till svenska Estland, hade en dubbel uppgift. Det lutherska prästerska-

pet i Estland mottog dem enbart som lärare för svenskfolkets barn, institutionen, som utsände och underhöll dem, ålade dem predikoverksamhet i första rummet och lärarverksamhet i andra rummet. De fullgjorde båda dessa uppgifter. Genom deras predikningar i skolorna och bondstugorna uppstod en utomordentligt stark religiös väckelse, som ofta fick mycket ovanliga uttryck. På de många bönemöten, som inom kort började hållas på olika orter, övertogs ledningen helt och hållet av de nyomvända bygdemännen. De predikade och bådade och väntade massomvändelser. Vid dessa omvändelser råkade den botfärdige ibland i skakningar och utstötte stönande ljud, föll ihop och tuggade fradga. Det hände, att han på mötet blev frigjord, sprang upp under kraftiga rop om förändringen inom honom, men ofta kom han sakta till sans igen utan de väntade känslouttryckningarna och måste gå hem i sitt gamla tillstånd. Stor vikt lades vid vissheten om dagen för omvändelsen. Denna rörelse grep även skolbarnen på en del ställen. Och på söndagarna, medan folket samlades vid kyrkorna till vanlig gudstjänst, föllo några kvinnor i hänryckningens dvala och sågo vad andra icke sågo och förutsade ting, som dock icke brukade inträffa.

Rörelsen utbredde sig från de svenska bygderna långt in över Estland. Fosterlands-Stiftelsens predikanter hade ibland svårt att förklara dessa våldsamma skakningar men höllo före, att det hela var samma yttringar, som förebådas redan hos Israels profeter. Prästerskapet greps av en viss förvåning och fördömde rörelsens ytterligheter, varigenom en växande spänning uppstod mellan prästen och fol-

ket. De äldre, som höllo fast vid gammaldags fromhet och kyrkogång, stämplades av de nyomvända som fariséer och mogna för evig fördömelse. Många i svenskbygden stodo alldeles handfallna inför dessa företeelser och visste ej, hur de skulle förhålla sig. Att göra invändningar mot rörelsen båtade till intet.

Under dessa väckelsetider, som voro starkast ett stycke fram på 1870-talet, började snart nog en del av de nyomvända avsöndra sig från kyrkan och bildade egna församlingar. Somliga blevo baptister, isynnerhet på Ormsö, andra anslöto sig till den frikyrkliga rörelsen. Prästerna ville skjuta skulden för denna söndring på Fosterlands-Stiftelsens predikanter, särskilt riktades förebråelser mot Österblom på Ormsö. Nu funno de ryska poperna tiden mogen för att gripa in och fiska i grumligt vatten. Österblom måste lämna Ormsö efter en trettonårig verksamhet, som avsatt djupa spår i öfolkets livsåskådning och bibringat det hyfsning inom hemmet och ute. Alla de svenska predikanterna voro snart borta, men den religiösa verksamheten i svenskbygden fortsatte.

I moraliskt hänseende hade Fosterlands-Stiftelsens predikanter verksamhet stor betydelse för det svenska folket i Estland. Krogarna, som höllos i alla socknar, blevo snart stängda och på några ställen förvandlade till gudstjänstlokaler, stölder voro icke så vanliga förut men blevo numera mycket sällsynta, begreppen hederlighet och ärlighet i handel ochandel skärptes och en allmän strävan att göra hemmen snyggare och ljusare förmärktes överallt. Men emot urgamla svenska seder och bruk i helg

och söcken voro ledarna mången gång alltför hårda och ensidiga. De fördömde dem som syndiga och uppmanade sina anhängare att bortlägga dem, även om de icke förrådde någon vidskepelse.

Runö förblev på grund av sitt avskilda läge oberrört av dessa nya tidsströmningar, som gingo fram i svenskbygderna på de andra öarna och på fastlandet.

De ryska popernas propaganda hade någon nämnvärd framgång endast på Ormsö, där omkring 500 personer övergingo till den grekisk-katolska kyrkan, huvudsakligen för att få skydd gentemot godsägarrens övergrepp. Men när ryska regeringen år 1905 medgav religionsfrihet även för sådana, som från annan trosbekännelse övergått till ortodoxa kyrkan, återgingo på Ormsö de flesta till den lutherska kyrkan.

De sista åren av den ryska tiden tyngde det stora världskriget tungt även på det svenska folket i Estland. Många av dess söner kallades bort för att strida mot tyskarna och österrikarna, somliga stupade på valplatsen, andra råkade i fångenskap, men de flesta återkommo hem efter flera års fältliv i fjärran trakter. Utefter kusterna i svenskbygden uppförde ryssarna fästningsverk till försvar mot fienden. Nargö blev redan före kriget utsett till försvarspunkt för Reval, och då regeringen började anlägga fästningsverk här, måste folket lämna sin ö. Somliga Nargöbor flyttade över till Sverige, där de slog sig ner i Stockholm och vid Öregrund, andra foro till Finland och en del sökte sig tak över huvudet på Estlands fastland. Och till denna svenskö förlades nu rysk militär. På Lilla Rågö

började ryssarna våren 1917 bygga batterier, och massor av ryska soldater och arbetare anlände till ön. Tyska aeroplan och avdelningar av flottan anfölo redan under krigets första dagar 1914 staden Baltischport på fastlandet mitt emot Lilla Rågö. Ryssarna stulo får från Rågöborna och togo bort den växande potatisen på åkrarna samt gjorde en mängd intrång hos folket. I Derhamn, Rikullvelde, anlade ryssarna försvarsverk och militär förlades i Spithamn och Roslep samt i andra byar. Även inom Nuckö kommun byggdes försvarsverk, där militär stationerades. Likadant var det på Ormsö, där stora massor av militär en tid uppehöll sig. På några ställen uppfördes även radiostationer. Liksom på Lilla Rågö stulo ryssarna även på andra ställen, ehuru de för övrigt uppförde sig vänligt gent emot den svenska befolkningen. Men godsägarna råkade illa ut, särskilt när revolutionen utbrutit och soldaterna togo all makt i sina händer. Sålunda blev baron G. von Taube på Rickholtz mördad av ryska soldater, som voro stationerade vid Derhamn, mitt i natten hemma vid sin gård.

Denna tid var full av faror och besvärligheter. De ryska soldaterna uppmanade folket i byarna att flytta sina dyrbaraste lösören till skogen och gräva ner dem på säker plats, emedan de tänkte sätta eld på byarna vid tyskarnas ankomst. På vintern och våren 1918 trängde tyskarna över Ösel och Dagö in på Ormsö och togo Hapsal jämte svenskbygderna norrut utefter kusten. Deras rörelser utfördes så hastigt och kraftigt, att de ryska styrkorna fruktade en inneslutning och ansågo det klokast att i god tid draga sig undan. Ryssarna försvunno has-

tigt från svenskbygden och gåvo sig inte ens tid att tända eld på byarna, innan de drogo bort. Genom denna omständighet räddades svenskfolkets gårdar och egendom. De försvarsverk, som uppförts under krigsåren på öarna och utmed kusterna, sprängde ryssarna i luften, när de anträdde återtåget. Även kanoner och ammunition förstördes på samma gång.

Så voro då äntligen ryssarna borta från svenskbygden, om för alltid, var omöjligt att förutsäga. Det vilda krigets vågor vältrade åter och fram och ingen vet med visshet, hur slutet skall gestalta sig. I stället för saknad och suckar över skilsmässan erfor svenskfolket i Estland endast glädje över, att moskoviterna voro utom synhåll, en glädje som understöddes av en brinnande önskan, att de aldrig måtte komma igen mer.

Den tyska ockupationen, som räckte från våren 1918 till senhösten samma år, var endast ett övergångsskede i estlandssvenskarnas historia. Allting var ju flytande ännu. Lugn och ordning inträdde i de svenska byarna, och ockupationsmyndigheterna uppträdde i allmänhet vänligt och någorlunda skonamt mot folket. I ekonomiskt hänseende var den »tyska tiden» dock särdeles tryckande för många, isynnerhet för Rågöborna och andra öbor och strandbor. Tyskarna beslagtogo all deras fiskfångst och betalte förhållandevis ytterst låga priser. Även andra födoämnen uttogos mot dålig betalning, vilket hårt tyngde den svenske bonden, som redan förut fått vidkännas umbäranden och nöd. Dessutom spreds snart ett rykte ut bland folket, att tyskarna ämnade behålla Estland, undantränga landets eget

folk, sålunda även de svenska bönderna och fiskarna, och dittflytta tyska jordbrukare och fiskare. Om detta rykte också endast hade sitt upphov hos lösmynta ockupationsofficerare, var det i alla fall tillräckligt att inge Estlands urgamla befolkning dystra farhågor. Folket stärktes i sina misstankar genom den uppenbara brådska tyskarna ådagalade i sitt arbete att förtyska landet och folket. I de svenska skolorna återinfördes icke svenska språket som det självklara undervisningsspråket, nej, tyskan intog genast ryska språkets plats och svenskan anvisades en ganska blygsam ställning. Lärarna kallades till sommarkurser, som ockupationsmyndigheterna anordnade, och fingo här först och sist hålla på med tyska språket. Minsta invändning straffades obarmhärtigt. Denna den välkända brutaliteten, som stormakterna vanligen låta komma sig till last i dylika fall, visar mer än något annat, hur ytlig den moderna civilisationen är, när det gäller politiken.

Det fredliga arbetet i svenskbygden kunde återupptagas i större omfattning än förut. Alla unga män, som varit borta i kriget, kommo hem igen undan för undan och inträdde i sitt arbete. Kvinnorna hade måst sköta icke blott det mesta av åkerbruket och skördearbetet, som de ju varit vana vid förut, utan även en hel del andra sysslor. Nu kom det i någorlunda ordning igen.

Men så kom omslaget. Tyskarna drogo bort igen, och ryssarna började åter tränga fram från öster.

Tiden under det estniska väldet.

Efter 1918.

Estland förklarade sig som självständig stat och upptog modigt striden på liv och död med Ryssland, som nu styrdes av bolsjevikregeringen. Alla unga män kallades under fanorna. Från svenskbygden avtågade manskapet efter den korta fristen i hemmet ut till nya fejder och faror på de blodiga fälten. Hittills hade krigsmannen från svenskfolkets byar ej haft klart för sig, varför han egentligen kämpade och måste offra sitt liv. Han kände ju större frändskap och samhörighet med folket västerut än med de makthavande främlingarna i Moskva. Allra kärast var för honom att veta, att han nu stred för den egna härden, där hans far och farfar och otaliga släktled före honom levat, arbetat och gått till vila. Först nu eldades den bortdragande svenske krigaren av en verklig fosterlandskärlek, han kämpade för hem och härd och frihet sida vid sida med esterna. Och den kampen blev ytterst hård, fiendens grymhet mot de övervunna och obeväpnade var obeskrivlig men anstod ganska väl moskoviternas traditioner. Detta barbari ökade endast modet och ut hålligheten hos Estlands söner.

Estlands folk gjorde hjältemodiga ansträngningar i detta frihetskrig och måste vidkännas oerhörda offer, men frihet och oberoende måste bli segerns lön.

En och annan av svenskfolkets män funno döden på stridsfältet eller i moskoviternas tortyrkamrar, men de flesta återkommo hem efter fredsslutet.

I den provisoriska regering, som den nya republiken tillsatte, fick även en representant för den svenska folkstammen säte och stämma. Det var Hans Pöhl, svenskarnas främste ledare under den närmast föregående tiden. Att den lilla gamla svenska folkstocken på knappa 8,000 personer fick egen minister i regeringen var någonting, som man hittills icke ens vågat tänka sig. Svenskbygdens folk gladdes efter alla de överståndna striderna och svårigheterna och såg nu äntligen en ljusning till det bättre.

Denna nydaningstid krävde också spänd vaksamhet och påpasslighet hos svenskarnas ledare.

Redan förut hade de ett organ i Svenska Odlingens Vänner, som dock nödgats föra ett tynande liv under krigsåren. Föreningen återtog nu sin avbrutna verksamhet och kastade sig med nytt mod och bättre förhoppningar på sina många väntande uppgifter. Men denna förening hade nu även fått en kamrat, Svenska Folkförbundet. Den äldre föreningen hade endast kulturella uppgifter på sitt program, Svenska Folkförbundet åter gjorde till sin uppgift att kämpa för svenskfolkets politiska och sociala rättigheter. Och den har också hållit sitt löfte. Båda föreningarna ha sitt huvudsäte i Reval.

Redan 1918 började Kustbon, estlandssvenskarnas enda lilla tidning, utkomma i Reval, där den fortfarande utgives. Detta organ satte svenskfolket på Estlands kuster och öar i förbindelse med stamfränderna i Sverige, Finland och andra länder och har därigenom haft och har fortfarande en

utomordentligt stor betydelse för estlandssvenskarna, trots all sin ringhet i omfång och utstyrsel. Ända från början har den haft ekonomiska svårigheter att kämpa med, då ju antalet prenumeranter i det egna landet är alldeles för litet för tidningen att leva på och prenumeranter i Sverige och Finland kunna vinnas blott till ett ringa antal.

Kustbon blev såväl det kulturella som det politiska livets välkomna språkrör. Den nya tiden kom med en mängd viktiga uppgifter, som måste undersökas och föras till en god lösning.

Våren 1919, medan kriget mot ryssarna ännu pågick i östra delarna av landet, utlyste den provisoriska regeringen val till en konstituerande församling. Kustbon höjde sin stämma bland svenskbygdens folk och bidrog i sin mån till att svenskarna fingo in en riksdagsman i den konstituerande församlingen. Hans Pöhl blev vald och intog sin plats bland församlingens 120 medlemmar.

Den provisoriska regeringen hade i ett manifest till Estlands befolkning lovat folkminoriteterna i landet, däribland även svenskarna, kulturell autonomi, och detta löfte sporrade dem ytterligare till stora uppoffringar och ansträngningar i den stora frihetskampen.

På Svenska Folkförbundets kongress i Hapsal i mars 1919, där dåvarande svenska folkministern Hans Pöhl satt ordförande, dryftades svenskarnas såväl politiska och ekonomiska som kulturella livsintressen. Man uppdrog de stora linjerna för den lämpligaste ståndpunkten i agrarfrågan, som nu blev en av de allra viktigaste i den inre politiken, och uppsatte huvudpunkterna för den kulturella

autonomien. I resolutionen, som fattades, begärde svenskarna garanti för en svensk ministerplats i landets blivande regering, lagfäst garanti för att de bleve representerade i riksdagen, ifråga om folkskolan och skolväsendet i allmänhet fullständig kulturell autonomi med samma rättigheter till ekonomiskt understöd från staten som de estniska skolorna, svenska språkets lika berättigande vid de kommunala ämbetsverken och domstolarna.

Den 23 april 1919 sammanträdde den konstituerande församlingen för första gången. Detta sammanträde ägde rum i Estonias konsertsal i Reval. För Estlands folk var denna dag en stor dag, vem hade under det ryska tsarväldets dagar någonsin kunnat drömma om en sådan händelse.

Ministerpresidenten Päts framträdde efter de verkställda valen av ordförande och sekreterare och förklarade, att den provisoriska regeringen fyllt sitt värv och nu nedlade sina mandat. Konstituerande församlingen, som hade till uppgift att stifta grundlagar för Republiken Eesti, tog i folkets namn även den högsta verkställande makten i sin hand, och talmannen i den lagstiftande församlingen blev samtidigt regeringschef.

Under arbetet med grundlagstiftningen kom den konstituerande församlingen i mitten av maj till frågan om folkminoriteternas ministerposter inom den upplösta provisoriska regeringen. Den estniska majoriteten ville avskaffa dessa minoritetsministrar, men representanterna för folkminoriteterna satte sig däremot. En mycket livlig diskussion uppstod om denna paragraf.

Svenskarnas sak försvarades tappert av deras

representant H. Pöhl, som bl. a. yttrade: »Jag talar som svenskarnas representant, för det folk, som är bosatt på Estlands öar och kuster. Länga ha vi tillsammans med esterna burit samma ok, tillsammans väntat en bättre framtid. Hoppet på bättre tider har ej heller slocknat i våra bröst. Liksom esterna hoppats, att deras Kalev en gång skall hinna hem och bringa sitt folk lycka, ha även vi svenskar hoppats, att vår Fritjof genom de skummande bränningarna, där han länge kämpat på liv och död, lyckligen skall hinna stranden. Vi ägde ett eget folkministerium, som utgjorde sambandet mellan folket och Centralstyrelsen, till vilket förstnämnda folket också vände sig i olika angelägenheter, helst som vi med undantag av kommunalförvaltningarna icke hade andra ämbetsverk, till vilka folket kunde vända sig på sitt modersmål. Länga dröjde det dock icke — endast cirka 5 månader — så fick Folkministeriet sluta sin verksamhet och överlämna sina akter till Inrikesministeriet. Jag vet icke, huru detta ändrade förhållande bör förklaras, men man har sagt mig, att ingen ämnar förtrycka oss. Hoppas också, att estniska folket, som självt vet, vad det vill säga att vara en medborgare i andra ordningen, icke med avsikt vill inskränka våra rättigheter. Kultur-autonomin är vår livsfråga. Även vi vilja leva.

Ärade folkrepresentanter! Stadfästen samtidigt med Eestis riksgrundlag även våra rättigheter.»

Grundlagens 18 § erhöll till slut en komplettering med en andra anmärkning av denna lydelse: »För skyddande av de lokala småfolkens kulturintressen skapas vid Kultusministeriet kulturavdelningar,

vilkas föreståndare (folksekreterare) på förslag av småfolkens organisationer utnämnas av republikens styrelse. I frågor, där avdelningarnas föreståndare (folksekreterarna) icke samtycka med kultusministerns beslut, äga de med 'referendumsrätt' framträda för republikens styrelse.»

Denna utgång verkade nedslående på svenskarna, de måste mitt under dessa nydaningstider och glada förväntningar ta ett steg tillbaka. Deras kulturella rättigheter ha förvisso icke blivit upphävda genom denna grundlagsparagraf, men de kunna icke övervakas och drivas med samma kraft, som om de fått ha kvar sin egen representant i regeringen.

Till föreståndare eller sekreterare vid svenska folksekretariatet utsågs N. Blees, som förut varit sekreterare vid folkministeriet. Denne innehar ännu befattningen, som är svenskarnas enda institution vid centralstyrelsen.

I den konstituerande församlingen förde H. Pöhl även under den följande tiden svenskarnas talan och kämpade ständigt för deras rättigheter.

Bortsett från de missräkningar den estniska majoriteten i den lagstiftande församlingen berett svenskarna, var det dock en ny tid, som nu gått upp över de gamla svenska bygderna på kusterna och öarna i Estland. Nargöborna hade redan före världskrigets utbrott måst utvandra från sin fäderneö och söka sig om ock blott tillfälliga hem på andra orter. Nu utverkades genom Hans Pöhl tillstånd för dem att få komma tillbaka till Nargö och slå sig ner där. Många av dem återvände nu med glädjestrålände ögon till sin gamla hembygd ute i havet. De funno icke sina förra stugor i ordning,

de ryska soldaterna, som under kriget lågo här, hade smutsat ner dem, förorenat det lilla skolhuset och till sin förnöjelse bränt kapellet. Det återvändande Nargöfolket fick mycket att göra. Under de sistförflutna åren ha de, tack vare en värdefull handräckning från Svenska Odlingens Vänner och varmhjärtade stamförvanter i Sverige och annorstädes, lyckats få i gång igen skolan på ön och även i övrigt kommit in i normala förhållanden. Deras gamla ekonomiska självständighet ha de dock ännu icke lyckats återfå.

Under det stora krigets sista år, då striden stod mellan de nya republikerna och det bolsjevikiska Ryssland, voro Runöborna på grund av sitt avskilda läge långa tider okunniga om händelsernas gång och visste icke rätt, till vilket land de skulle komma att höra. Helst önskade de vara oberoende och bilda en liten självstyrd republik, då de ju från uråldriga tider varit vana att styra sig själva och skipa lag vida bättre än stora och mäktiga stater. Men det gick icke fullt efter deras önskan. I slutet av maj 1919 sände estniska regeringen svenska folksekreteraren samt tre representanter vid centralstyrelsen i Reval till Runö, och d. 4 juni förklarade delegationen för de församlade invånarna på ön, att Runö numer tillhörde den nya republiken Estland. Estniska flaggan hissades därpå och »Vårt land» sjöngs. Runöborna försågos med salt, vetemjöl, petroleum, kaffe samt ammunition och gevär. Befolkningen på Runö uppgick vid denna tidpunkt till 286 personer av urgammal kärnstark svensk stam.

Runöbornas självstyrelse skulle icke rubbas, en-

dast värnpliktsfrågan, skogen på ön och den militära vakthållningen jämte en del andra angelägenheter skulle regeringen i Reval förbehålla sig rätt att bestämma om.

Vid senaste riksdagsmannavalet våren 1923 reste svenska folksekreteraren i Reval på regeringens önskan med hydroplan till Runö för att bereda invånarna här tillfälle att rösta. De samlades en stund efter expeditionens ankomst, när man hunnit få i ordning lämplig valurna, och avgåvo sina röster. Varenda röstberättigad man och kvinna på ön röstade på svenskarnas kandidat.

I augusti 1923 besöktes Runö av Estlands inrikesminister Einbund, som på ort och ställe ville undersöka de ärenden Runöborna berört i sina skrivelser till regeringen.

Skolväsendet på ön är ordnat så, att prästen undervisar barnen. Finns ingen präst, sköter klockaren sysslan. Under de sista åren ha N. Linderstam, E. Gordon och G. Schantz varit präster och tillika skollärare på Runö. Alla voro rikssvenskar.

Under de hårda åren, som kriget förde i släptåg med sig, ha Runöborna fått god hjälp från Sverige både för sina lekamliga och sina andliga behov. Även från andra håll ha de fått hjälp.

Nöden bland estlandssvenskarna blev kännbarast efter tyska ockupationen och under och efter frihetskriget. Under vintern och våren 1919 såg det hotande ut, särskilt på Ormsö och i Rikull (Rickholtz), där många familjer, som ej hade egen åker att skörda, ledo stor brist. Deras rop på hjälp fann dock gensvar. I svenska Finland arbetade fru C. Ullner på att samla medel för de nödlidande sven-

skarna i Estland, och även andra skyndade till undsättning. Från England kom mjöl till Estland, och de svenska kommunerna Rikull, Sutlep och Pasklep fingo sin andel. Även från Amerika kom hjälp.

Under sommaren 1919 tog Svenska Röda Korset bland krigsbarnen från Estland även 20 barn från Revels svenska församling över till Sverige, där de blevo väl omhuldade och underhållna.

Den nya agrarlagen, som efter långa och livliga debatter i den lagstiftande församlingen blev antagen, framtog godsägarna deras stora egendomar och styckade dem till småbruk åt bönder och arbetare, som ville ha egen teg att odla och skörda. Godsägarna fingo blott en liten del av sina egendomar och måste i likhet med de nya småbrukarna betala arrende därför till staten. De godsägare, som personligen kämpade i frihetskriget, erhöilo större rättigheter vid godsens sönderstyckande.

I de svenska socknarna Nuckö och Ormsö ha de gamla godsen nästan överallt blivit styckade och utarrenderade åt småbrukare och bönder. Inom dessa socknar och andra svenskorter finns det för närvarande två slag av bönder: sådana som redan förut köpt sina gårdar av godsägaren och sålunda även nu äro ägare av sin jord och sin skog, där sådan fanns, och sådana som ännu voro arrendatorer under godset och därför under den nya tingens ordning blevo statsarrendatorer samt de nya statsarrendatorerna, som uppstått på de gamla godsens ägor. Den första gruppen jordbrukare äger sin jord i okvald besittning, den andra gruppen brukar den av staten upplåttna jorden och betalar arrende för den direkt till staten eller till en större arrendator.

om efter svenska läroböcker för sina skolor, där undervisningen åter började meddelas på modersmålet. Inom landet fanns inte sådan litteratur, och på grund av den svaga valutan och allmänna medellösheten bland svenskbygdens folk föll det sig alldeles ogörligt att köpa läroböcker i Sverige. Lärarkårens ordförande Joel Nyman på Ormsö vände sig till vänner i Sverige, och här lyckades man hos ett stort bokförlag i Stockholm på särdeles fördelaktiga villkor köpa ett första parti svenska läroböcker för folkskolan i Estlands svenska bygder. Nu kommo böcker, både skolböcker och annan litteratur, från flera håll i Sverige och svenska Finland. Bibliotek med enbart svensk litteratur bildades litet varstans i de svenska socknarna och bygderna. Samtidigt sökte sig gossar och flickor från estlandssvenska hem in på folkhögskolor i Sverige och Finland. En och annan hade redan under ryska tiden gått den vägen. Fortfarande kommo böcker från bokförlagen, föreningar, särskilt Riksföreningen och dess lokalavdelningar i Sverige, och enskilda vänner, och svenska Estland har inom en snar framtid aktningvärda sockenbibliotek.

År 1920 blev för estlandssvenskarnas lärarkår av stor betydelse. Denna kår var medveten om, att dess utbildning under ryska tiden var alltför bristfällig och ej kunde tillfredsställa den nyare tidens krav. Den lyckades sommaren 1920 komma till seminariet i Uppsala, där en extra sommarkurs anordnades för de 16 deltagarna, tack vare det tillmötesgående och den hjälp, som visades av ärkebiskop Nathan Söderblom, seminariets rektor G. Danell, estlandssvenskarnas varmhjärtade vän se-

dan långt tillbaka, samt kyrkoherde David Froste jämte några andra personer. Även under de två följande somrarna genomgingo de flesta av denna lärarkår sommarkurser, som anordnades i deras egen hembygd vid folkhögskolan på Birkas i Nuckö.

Utbildningen av lärare vid svenskt seminarium är en av estlandssvenskarnas allra viktigaste frågor. Hittills har något sådant seminarium eller någon fullständig svensk avdelning vid estniskt seminarium icke kunnat upprättas inom landet, varför de blivande folkskollärarna måste söka sig in vid seminarier i Sverige och svenska Finland. Estniska staten beviljar ett visst antal årliga stipendier för detta ändamål. Behovet av fullt utbildade lärare är för närvarande synnerligen stort, då ju de gamla vid svenska seminariet i Nuckö utbildade lärarna för länge sedan gått ur tjänsten, så när som på en enda. Och skolornas antal har ökats betydligt under den nyaste tiden, icke mindre än trettio lärarbefattningar äro redan nu besatta och flera måste det bli, när den sexklassiga folkskolan blir genomförd i svenskbygden. De seminarieelever, som nu studera vid seminarier i svenska Finland och Sverige, äro otillräckliga. Man strävar att få in flera elever från svenskbygden i Estland vid seminarierna i Sverige och svenska Finland.

Skolhusen äro för det mesta gamla och otidsenliga, undervisningsmateriellen är bristfällig och otillräcklig. Mycket fattas ännu, innan folkskolan hos estlandssvenskarna hunnit upp i jämnhöjd med skolorna i Sverige och Finland, men svenskfolkets ledande män och kvinnor arbeta med iver och uthållighet på att en gång ändå komma därhän, väl

vetande att mödan dock måste få sin lön och att ett arbete, som utföres i det godas tjänst, skall bära frukt.

Ett stort steg framåt i strävandena för den andliga odlingens höjande och den materiella utvecklingens befrämjande var upprättandet av den svenska folkhögskolan vid Birkas i Nuckö hösten år 1920. Målmedvetet och ihärdigt arbetade svenskfolkets ledande män, i första rummet Hans Pöhl, på denna uppgift och uppgiften löstes till slut. Till stor del var detta Riksföreningens förtjänst, dess materiella hjälp i detta företag såväl som i annat kulturarbete bland svenskfolket i Estland var mycket värderik. Folkhögskolan, som även omfattar lantmannaskola och undervisning för flickor i huslig ekonomi, har ännu många svårigheter att kämpa med, men det måste gå. Svenskfolket kan icke undvara denna nyttiga institution, den behöves och fyller sitt ändamål. Kursen är ettårig, från alla svenskbygder i Estland besökes folkhögskolan vid Birkas, och de som genomgått den ha tagit ett gott steg framåt på bildningens ofta nog mödosamma väg.

Folkhögskolans första lärare rektor Kaleb Andersson, agronom Erik Green och fröken Dicken Axell, alla från Sverige, ha här utfört ett mycket tungt banbrytningsarbete. Deras insats har bestående värde och skall alltid utgöra ett vackert blad i estlandssvenskarnas skiftesrika historia. Skolan har också rönt god förståelse hos många enskilda samt firmor i Sverige och svenska Finland. Många och värderika gåvor har den fått mottaga och hjälp och stöd i annan form har ej heller saknats.

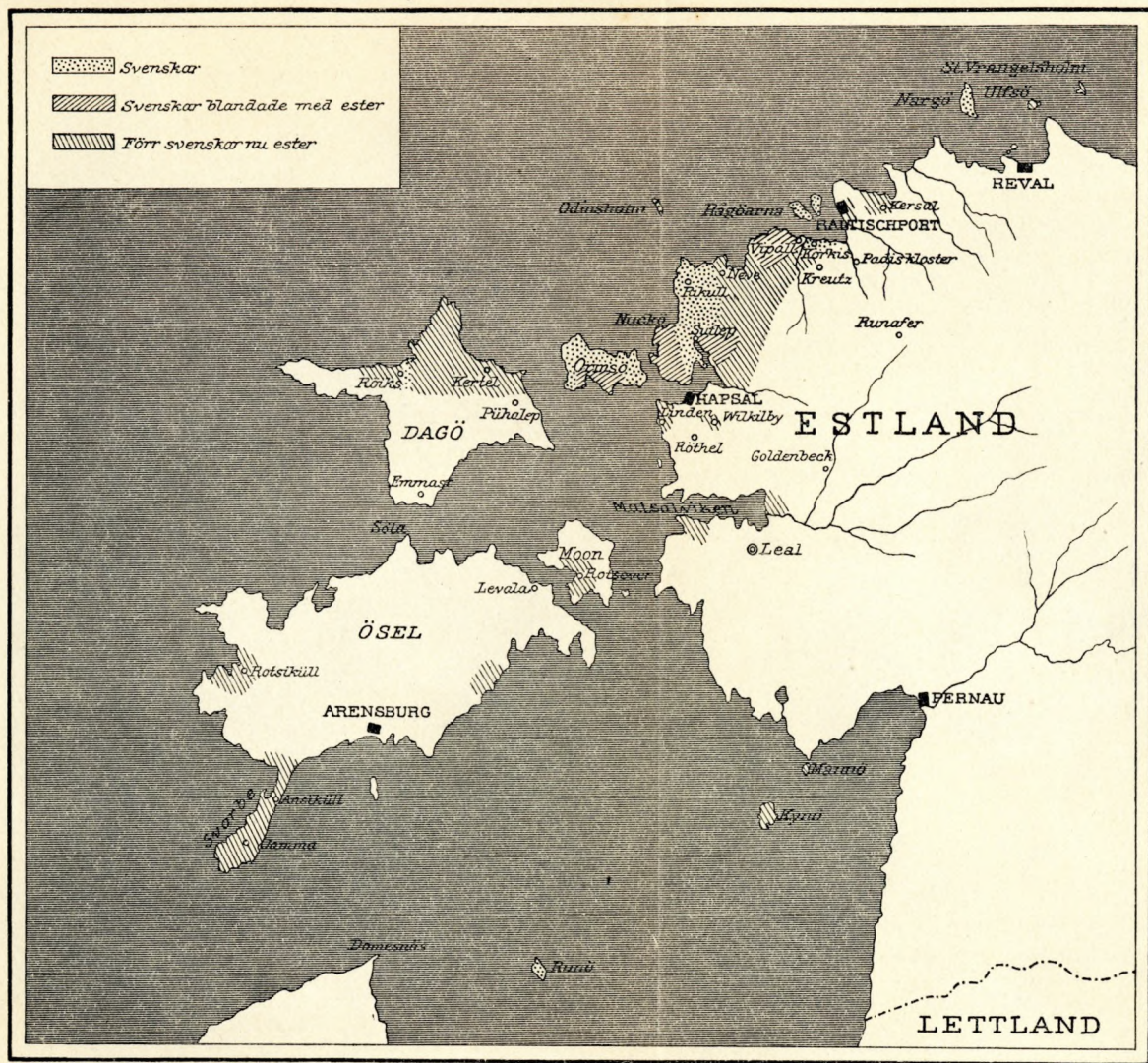
Över huvud taget är skolväsendet i stark utveck-

ling i Estlands svenska bygder. Att utvecklingen ej går i så rask takt som önskligt vore, beror på bristande tillgångar och till stor del även på den liknöjdhet, som den ryska tiden alstrade och lämnade i arv. Mycket arbete kräves för att övervinna denna liknöjdhet för bildning och upplysning.

Svenskfolket på Estlands kuster och öar har en lång och skiftesrik historia bakom sig. Det har sett mycket, genomgått mycket, men det har stått upprätt under alla skiften, hur svåra än tiderna ofta varit, det vill leva, det skall leva.

INNEHÅLL.

Tiden under det danska väldet, de tyska biskoparna och svärdsriddarorden	3
Tiden under det svenska väldet, 1561—1721	7
Tiden under det ryska väldet, 1721—1918	21
Tiden under det estniska väldet, efter 1918	54

SVENSKA BYGDER I ESTLAND.

P. A. Norstedt & Söner

Est.
A-3342

Erik Gustaf

DIKTER

Häft. kr. 2: 25; inb. 3: 50.

Carl Grimberg

KUNG KARL DEN UNGE HJÄLTE

Kr. 2: 50.

Esaias Tegnér

SAMLADE SKRIFTER

Nationalupplaga

I. Skrifter i bunden form. Häft. kr. 8: —; inb. 11: 50.

II. Skrifter på prosa. Häft. kr. 6: —; inb. 9: —.

FRITHIOFS SAGA

Försedd med inledning och noter av Fredrik Böök.

Häft. kr. 4: 25; vävband 5: 75.

NATTVARD SBARNEN

Klotband kr. 5: —.

LYRISKA DIKTER I URVAL

Häft. kr. 4: —; pappband 6: 50.

Pris 2 kr. 25 öre